



TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 34, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 14.08.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 19.09.2023

Sayfa / *Page*: 12-44

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:



Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

isahin312@gmail.com

AHMET HAMDİ TANPINAR VE PAUL VALERY

Öz

Modern Türk edebiyatının önemli ismi Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) akademisyenliği yanında edebiyatın hemen hemen her türünde eserler kaleme almış sanatkarlarından. Romancı, hikâyeci, şair, denemeci ve edebiyat tarihçisi olan Tanpınar, şiir sanatı hakkında, kendisinin söylediğine göre Paul Valery'den etkilenmiştir. Paul Valery (1871-1945) sadece şiirleriyle değil, şiir hakkındaki görüşleri ile birçok şairi etkilemiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Paul Valery'nin Mösyö Teste adlı eserini 1926 senesinde, Ankara'da okumuştur. Mösyö Teste'nin kendisini çok etkilediğini söyleyen Tanpınar, eseri, en kısa zamanda Türkçeye çevirmeye karar verir. Fakat söz konusu çeviriyi tamamlayamadan ölür. Tanpınar'ın Paul Valery'nin sanatına ve fikirlerine olan hayranlığı bu kadarla kalmaz. Fransa'ya gittiği senelerde, Valery'nin doğduğu şehri ve mezarını ziyaret eder. Bilhassa şiir hakkındaki makalelerinde sık sık Paul Valery'nin görüşlerine atıfta bulunan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın asıl gayesi, Paul Valery'ye dair bir etüt hazırlamaktır. Paul Valery'nin Mösyö Teste adlı eserinin çevirisini tamamlayabilseydi, o kitabın giriş kısmına koyacağını düşündüğümüz bu çalışmanın notları, Tanpınar'dan kalan müsveddeler arasındadır. Dağınık, düzensiz notlar halindeki bu müsveddeler, tahmin edilebileceği gibi eski yazıdır. Tanpınar'ın el yazısı ile kaleme aldığı müsveddeleri bir araya getirerek yeni yazıya aktardık. Tanpınar'ın üstadım dediği Paul Valery hakkındaki düşüncelerini yorumlarken, Tanpınar'ın mektuplarından ve

makalelerinden de faydalandık. Daha evvel Tanpınar'ın yine müsveddeleri arasında bulunan Gerard de Nerval'e dair notlarını yayınlamıştık. Şüphesiz sanatkarların etkilendikleri kaynaklar hakkındaki düşüncelerini bilmek, kendisinin sanatı hakkında yeni bakış açıları edinmemizi sağlayacaktır. Sonuç olarak Gerard de Nerval ve Paul Valery, Tanpınar şiirinin teknik ve tematik kaynaklarını temsil eden iki mühim isimdir.

Anahtar Kelimeler: Saf şiir, Valery, Tanpınar, Mösyö Teste, biyografi, poetika.

AHMET HAMDİ TANPINAR AND PAUL VALERY

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), an important name of modern Turkish literature, is one of the artists who wrote works in almost every genre of literature as well as being an academic. A novelist, short story writer, poet, essayist and literary historian, Tanpınar was, according to his own words, influenced by Paul Valery on the art of poetry. Paul Valery (1871-1945) influenced many poets not only with his poems but also with his views on poetry. Ahmet Hamdi Tanpınar read Paul Valery's *Monsieur Teste* in 1926 in Ankara. Saying that *Monsieur Teste* influenced him a lot, Tanpınar decided to translate the work into Turkish as soon as possible. But he died before completing the translation. Tanpınar's admiration for Paul Valery's art and ideas did not end there. During his years in France, he visits the city where Valery was born and his grave. Ahmet Hamdi Tanpınar often refers to Paul Valery's views, especially in his articles on poetry, but his main goal is to prepare a study on Paul Valery. The notes of this study, which we think he would have included in the introduction of Paul Valery's *Monsieur Teste* had he been able to complete the translation, are among the manuscripts left by Tanpınar. These manuscripts, in the form of scattered, disorganized notes, are, as one might expect, in old writing. We have gathered Tanpınar's handwritten manuscripts and transcribed them into new writing. We have also benefited from Tanpınar's letters and articles while interpreting his thoughts on Paul Valery, whom Tanpınar called his master. We have previously published Tanpınar's notes on Gerard de Nerval, which were also among his manuscripts. Undoubtedly, knowing the thoughts of artists on the sources of their influences will enable us to gain new perspectives on his art. In conclusion, Gerard de Nerval and Paul Valery are two important figures representing the technical and thematic sources of Tanpınar's poetry.

Keywords: Pure poetry, Valery, Tanpınar, *Monsieur Teste*, biography, poetics.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, Antalya'lı Genç Kıza Mektup adıyla bilinen, Antalya Lisesinden bir gence yazılmış olan mektubunda, romanda üstadının Marcel Proust, şiirde ise Paul Valery olduğunu

söyler. Sembolist şiirin Baudelaire'den sonraki mühim ismi Paul Valery, sadece şiirleriyle değil, şiir üzerine düşünceleri, yani poetikası; düşünme üzerine düşüncelerini ihtiva eden *DeFTERler*'i, *Çeşitlemeler* başlıklı notları ve diğer eserleri ile bugün sadece bir şair olarak değil, aynı zamanda bir metot adamı olarak da tanınmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Paul Valery ile *Mösyö Teste* vasıtasıyla tanışması 1926 senesindedir. Kendisinin müsveddelerde verdiği bilgiye göre, o sene Ankara'da, Mösyö Teste'i bir gecede okumuştur.¹ Ertesi gün *Mösyö Teste*'i bitirdiğinde, bu küçük eseri derhal tercüme etmeye karar verir. Nitekim *Mösyö Teste*, Tanpınar hayattayken, büyük bir kısmı tercüme edilerek yayınlanır. Ancak bir bölümü müsveddelerinin arasında kalır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, bir eseri sadece okumakla kalan adam değildir. Bilhassa okuduğu eserin tesiri altında kalmak ona göre, okumanın temel gerekçesidir. Şiir hakkındaki görüşlerinin Valery'yi okuduktan, yani 1926 senesinden itibaren değiştiği söylenebilir. Daha evvel *Dergâh* çevresinde Yahya Kemal'in tarih, edebiyat ve kültüre dair fikirlerinin tesirinde şiirler kaleme alan Tanpınar, Paul Valery'yi tanıdıktan sonra, saf şiir, saf düşünce, saf sanat gibi daha ziyade kavramsal analizlere ve bireysel duyuşun iç hayatımızdaki tezahürlerine yönelmiştir. Mesela bu tercihin ilk mensur metni “Abdullah Efendi'nin Rüyaları”dır. Bahsi geçen hikâyedeki kişilik parçalanması, ikiz figür, Abdullah Efendi'nin arzu ve aşk konusundaki kanaatleri doğrudan doğruya Valery'den gelmektedir. Kaldı ki alegorik bir metin olarak “Abdullah Efendi'nin Rüyaları”, saf kavramların peşinde koşan bir sanat adamının hikâyesidir. Tanpınar'ın bu çabası, Türk tahkiyesinde, daha da önemlisi Türk edebiyatında galiba ilk örnektir.

Tanpınar, üstadım dediği ve daha 1926 senesinde, henüz yirmi beş yaşındayken okuyup tercüme etmeye karar verdiği *Mösyö Teste*'in yazarından sadece benliğin parçalanmasına, ikizin inşasına ve kavramların ne'liğine ilişkin şeyler öğrenmemiştir. Şiirlerinde ve romanlarında, hikâyelerinde ve düz yazılarında da Paul Valery'den gelen tesirler görülür. Mesela bugün *Yaşadığım Gibi* başlığı ile yayınlanmış/derlenip toparlanmış olan düz yazıları arasında “Aşk ve Ölüm” ile “Güzellik ve Sevgi Arasında” başlıklı yazılar Valery'nin hayali diyaloglarına benzer. Söz konusu teknik, nispeten Walter Pater'dan olmakla beraber, asıl Valery'nin bizde *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler* (Valery 2018) adıyla yayınlanan tarihi şahsiyetler arasındaki muhayyel diyaloglardan oluşan kitabından gelmektedir. Kaldı ki Tanpınar'ın bilhassa *Huzur*'da Nuran ve Mümtaz arasında geçen diyaloglarının da Valery'nin tekniğinden geldiğini söyleyelim. Roman sanatının doğası bakımından bahsi geçen diyaloglar didaktik bir tesir bıraksa da, hem Valery hem de Tanpınar gayesi vuzuh olan bu süreçte, zihnin geçtiği aşamaları önemser. Yahut onların amaçları arızî unsurlarından arındırılmış bir hakikate ulaşmaktır ki bu durum hem Valery'de hem de Tanpınar'da esasın vuzuh olduğunu gösterir.

Tanpınar, “Ahmet Haşim'e Dair” başlıklı yazısında şair tiplerini tarif ederken, iki türlü şairin olduğunu, birisi umumun –bizdeki münevverler bu umuma dâhildir- kabul ettiği manada ilhamlı şairdir, dedikten sonra, ilhamlı şairleri, günlerin ve anların getirdiklerini kendisine hası bir teknikle ören adamdır şeklinde tarif eder. Paul Valery bu tip şairleri “telgraf ahizesi”ne benzetir diyen Tanpınar, bu cins şairlerin sanat karşısındaki vaziyetini izah eden kelimelerin onların eserlerindeki

¹ 286 numaralı müsvedde.

tenakuzu izah etmenin vasıtaları olduğunu söyler. İkinci kısım şairler ise bunun tam zıddıdır. Onlar eserlerine hiçbir tesadüfün müdahalesini kabul etmezler: "...şiiri hariçten gelen bir itişin zarurî neticesi olarak değil, zekânın iradî bir gayreti olarak anlarlar. Ahmet Hâşim bu cinstendi. Kendi iradesi, kendi zihnî cehtiyle yapmış olduğu bir dünyayı, kendi nizamıyla terennüm etti" der (Tanpınar 1933: 18).

Tanpınar aynı yazıda, Ahmet Haşim'i Valery'nin yukarda adı geçen *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler* adlı eserini tercüme etmek istediği bilgisini verir. Haşim, önceki senelerde, birkaç şiiriyle tanıdığı Paul Valery'yi pek sevmemiştir. Tanpınar, bu bilgileri verdikten sonra Haşim'le olan bir hatırasını nakleder: "Hattâ bir akşam beraberce Kadıköy'üne geçerken, bu şairden kendisine pek hararetle bahsettiğim için bana biraz kızmıştı. Fakat son zamanlarda nesrini pek beğeniyor, "Kitap böyle olmalı!" diyordu. Ben kendisine Eupalinos'u kısmen tercüme ettiğim hâlde, sonra vazgeçtiğimi, ben- ce asıl maksat bu kitabı Türkçeye kazanmak olduğu için bunu yaparsa son derece iyi olacağını söyledim. Benim müsveddelerimi görmek istedi, ne ben o müsveddeleri bulup kendisine götürebildim, ne de o tercümeyle başlayabildi. Hâlbuki Hâşim'in eliyle bir Valéry tercümesi hakikaten güzel bir şeydi. Yazık ki, bütün bu tasavvurları, ölüm kapının arkasından dinliyormuş. Yukarıda naklettiğim beyit bile yarım kaldı" (Tanpınar 1933: 18-22).

Paul Valery'nin *Varyete II* adlı eserinin neşri münasebetiyle 1930 senesinde bir de makale neşreder. Bahsi geçen "Paul Valery" başlıklı makalesinde Tanpınar, *Varyete II*' den Valery'nin psikolojisine ilişkin kanaatler edinmemizi sağlayacak bilgiler içeren bazı paragrafları da tercüme etmiştir. Mesela Valery, *Varyete II*'de, Tanpınar'ın cümleleriyle "Yirmi yaşında idim. Fikrin azame-tine inanıyordum. Varlık ve yokluktan garip surette ıstırap çekiyordum. Bazı defa kendimde nihayet-siz kudretler hissediyordum. Fakat bunlar, problemler karşısında sukut ediyordu. Müspet iktidarları-mızın zaafı beni ümitsizlendiriyordu. Zâhirde muzlim, uçarı ve uysaldım. Fakat içimden çetin, istih-karda mübalağalı, takdirde mutlak, intibalara müsait ve iknaı gayrı mümkün bir adamdım. Nasılsa kafamda yer etmiş birtakım fikirlere iman ediyordum. Bu fikirlerin onları doğuran varlığımla muta-bakatlarını âlemşümül kıymetleri için kat'î bir nişâne olarak kabul ediyordum'." (Tanpınar 1930: 36-46).

Tanpınar, Paul Valery'nin düşünce dünyasını tavsif ederken, daha 1930 senesinde, yıllar sonra kaleme aldığı müsveddelerden tanıdığımız kelimeleri kullanır. Ona göre, Paul Valery yenilmesi imkânsız bir ihtiyaçla "katiyet ve sarahat" istemektedir. Hâlbuki bunu ne eserde, ne de bizzat tefekkürün kendisinde bulabilmektedir: "Kuvvetli bir otokritik; yolu evvelinden çizilmiş, aydınlan-mış görmek ve bütün ef'alini sağlam, değişmez temeller üstünde kurmak isteyen bir zekâyâ, kendi melekelerinin ve vasıtalarının yarım, müphem ve gayrı meş'ur taraflarını gösteriyordu. Bir kelime ile bu zekânın bütün faaliyetlerine şüphe hâkimdi" (Tanpınar 1930: 36-46) diyen Tanpınar, yazısının devamında Valery'nin cümlelerini kullanır: "Vuzuh hastalığıyla maluldüm. Delice bir anlamak arz-usunu son haddine vardiıyor ve kendimde dikkat melekemin tenkide şayan noktalarını arıyordum. Binaenaleyh bazı düşüncelerimin imtidadını çoğaltmak için elimden geleni yapıyordum. Bana kolay görünen her şey, benim için yabancı, adeta bir düşmandı. Sarf edilmiş bir ceht hissi bana aranılması lazım gelen bir şey görünüyordu. Ve ben vilâdî meziyetlerimizin tabî meyveleri olan mesut neti-celerden hoşlanmıyorum." (Tanpınar 1930: 36-46). Tanpınar daha sonra, sözü Mallarme'ye getirerek, Mallarme'nin genç "şakirdi"ni neticeden ziyade neticeyi istihsale sarf edilen emeğin

alakadar ettiğini ifade eder. Paul Valery'nin şüphesi, onun şiire dair mesaisinde de etkili olmuştur. Yazmak fiili, artık Valery için, başkalarında olduğu gibi daha evvelden kabul edilmiş bazı usullerin farkına varılmadan müdahale veya nezareti altında husule gelen alelade bir boşanma değildir. Belki bir nevi zihni fedakârlık isteyen bir harekettir diyen Tanpınar, sözü yeniden Valery'ye bırakır: “ ‘İyice biliyoruz ki, mütalaa şeraiti mübalağalı bir lisan sarahati ile kabil-i telif değildir. Zihin gayet tabîi surette umumî lisandan, iktidarı olmayan birtakım mükemmeliyetler ve safiyetler ister. Fakat buna mukabil, zevklerini gergin bir zekâ ile alan kariler ise nâdirdir. Biz dikkatleri ancak bazı eğlenceler vasıtasıyla kazanabiliriz. Böylesi dikkat de pasiftir.” (Tanpınar 1930: 36-46). Çünkü başkalarının dikkati bir çeşit “impureté psychologique” (psikolojik kirlilik)'tir.

Tanpınar'ın müsveddeleri arasında, üstadı Paul Valery hakkında yazmak istediği etüde dair notları da bulunmaktadır. Karalamalar ve eklemeler ile epeyce karmaşık olan bu müsveddeler, muhtemelen tercüme ettikten sonra tamamını kitap olarak yayınlamayı düşündüğü *Mösyö Teste*'in girişi için düşünülmüştür. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunan söz konusu evrak da, diğerleri gibi belli bir sıraya göre düzenlenmiş değildir. Bu sebeple rastgele numaralandırılan el yazısı müsveddeleri düzenli bir şekilde sıralamak mümkün değildir. Ancak belki, her müsveddenin içeriği göz önüne alınarak sıralamaya ilişkin bir değerlendirme yapılabilir.

Tanpınar 1959 senesindeki Avrupa seyahatinde Paul Valery'nin doğduğu şehir olan Sète'e gitmiştir. Adalet Cimcoz'a gönderdiği 26 Eylül 1959 tarihli mektupta bu seyahate dair geniş bilgi vardır. Mektubunda, üstadının doğduğu ve büyüdüğü şehri anlatırken, Sète'in harikulade güzel bir yer olduğunu, Valery'ye ait bir iki hatıradan başka hemen hiçbir şeyin, hiçbir sanat eserinin olmadığını söyler. Kanallarıyla biraz Anvers'ı hatırlattığını söylediği Sète, nispeten sakin, şirin bir Akdeniz şehridir:

Masmavi bir deniz, bir yığın mavi kanallarda kocaman şilepler bekliyor. Büyükçe bir gar. Ve şehrin sağında, tepede, Valéry'nin o güzel “Deniz Mezarlığı”nda anlattığı mezarlık. Şehre saat üç buçukta geldim. Dörtte bu mezarlıkta idim. Yazık ki, kapıcıyı tam bana Valéry'nin yattığı yeri göstereceği anda çağırdılar ve ben bermutad tarifile mezarı bulamadım. Bu arada bir de efendice düştüm. Şimdi sol omuzum, sağ dizim sızlıyor, ayrıca da fitik yerinde hafif bir ağrı var. Ama zararı yok. Üstad için bu sıkıntı değer. Mezarı, benim gibi ziyarete gelen biri, Sète'li iki delikanlı gösterdiler. Grassi ailesinin mezarı. Büyükçe bir taş üzerinde anne babasının, dedesinin adları var. Dipte kenara Paul Valéry diye yazmışlar. Doğum ve ölüm tarihleri, bir de ‘Deniz Mezarlığı’nın o çok mânalı iki mısraı:

Bu güzel mermeri senin hatırın için parçalıyorum;

Şair, deniz, deniz, bitmeyen deniz.

(Hep yeniden başlayan deniz) dedikten sonra,

Her düşüncenin mükâfatı, İlâhların sükûnuna uzun bir bakış.

diyor. Vakıa Türkçesi hiç de Fransızcasına benzemedi (Tanpınar 2014: 146-147).

Adalet Cimcoz'a bu şiiri Rilke'nin Almanca'ya çevirdiğini, merak ederse bakmasını tavsiye eder. Kendisi Paul Valery'nin kabrinin birçok fotoğrafını gördüğü halde Valery'nin mısraları hatırandan çıkmıştır. Ona göre mısralar hakikaten güzel ve Paul Valery'nin davranışını çok iyi

anlatmaktadır. Ama yine de mezar taşına yazmak için yukarıda verilen iki mısraın seçilmiş olmasına şaşar. Çünkü bütün manzumede söz konusu davranış ve kudret vardır (Tanpınar 2014: 147).

Ahmet Hamdi Tanpınar, mektubun devamında, Paul Valery hakkındaki düşüncelerini kaydetmeyi sürdürür: “Ne garip şey bu insan ömrü. Asrını doldur, herkesten, hepsinden üstün zekâ ol, sonra birkaç metrelik taşın altına gir ve kaybol” (Tanpınar 2014: 147).

Aynı mektubun, “27 sabahı” ibaresinden sonraki kısmında ise, sabahleyin kilise çanlarıyla uyandığını, bu seslerin seksen sekiz sene evvel de çocuk Valery’nin (1871) başucunda kırılan sesler olduğunu söyler. Hava hakikaten güzel ve parlaktır. Şehrin Amsterdam veya Venedik’e benzetilebileceği kanaatinde. Şehirde epey bir İtalyan muhaciri vardır. Medeni, fakir Akdenizliler diye düşünür: “Ah bu Akdeniz kelimesinin mânası. Ah bu ışığın hakiki çocuğu olmak, güneşi kanında duymak saadeti...” (Tanpınar 2014: 149).

Daha sonra Valery’nin eserlerinin teşhir edildiği müzeye gider. Üst katta büyükçe bir salonda La Jeune Parque ve Deniz Mezarlığı şiirlerinin şairinin birçok deseni, birilerinin yaptığı resimleri, biri Mallarme’nin (Manet’dan), diğeri de Degas’nın kendi yaptığı üç heykelcik, manüskripler vardır. Tahmin ettiğinden daha fazla eserle karşılaştığını söyleyen Tanpınar, burada bilmediği iki şey öğrenmiştir:

Picasso, Valéry’nin iki portresini yapmış (bu herifte iş var). Bir de kimin yaptığını bilmediğim Valéry’nin –kırk-kırk iki yaşlarında iken– sakallı bir resmi. Sakallı ve şapkalı, hiç kendisi olmayan bir resim. Valéry’nin sakal koyuverdiğini bilmiyordum. Üçüncü sürprizim –yahut müzenin sürprizi, mamafih böyle de kullanıyorlar– Pignon’un Valéry’nin Ağaç dialogunu tezyin için yaptığı litolar oldu. Belki de ressamın en güzel eserleri. Fakat bu küçük şehir müzesinde hiç bilmediğim bir şey daha öğrendim, meğer Romalıların seyir ve eğlence için yaptıkları deniz muharebeleri Sète’de, Cannes’da, bütün cenupta hatta Lyon’da devam ediyormuş. Müzede bu deniz eğlencesini anlatan Guardi veya Canaletto’nun sanılabilecek güzel de bir tablo var. Sahibi belli değil. Ben mânasına Ego yazılı. (Tanpınar 2014: 149).

Teşhir edilen eserler arasında, Valery’nin karısının Renoir tarafından yapılmış gençlik resmi, daha doğrusu litografisi de bulunmaktadır. Tanpınar bunları, Halikarnas Balıkçısı’nın Bodrum’da, denizden çıkardıklarına benzetir. Sète’de, Valery’nin bir yazısında övdüğü balıkçı kayıkları da vardır. Yemek yediği lokantayı kastederek, kendisini Boğaz’da, Büyükdere’de zannettiğini ifade ettikten sonra, heyecanını belli eden aşağıdaki cümleleri kaydeder:

Hülasa Adalet otuz senedir. ‘Deniz Mezarlığı’ni ilk okuduğum günlerde tasavvur ettiğim hayal nihayet hakikat oldu. Ben Sète’deyim. Fakat eski heyecanım kalmadı. On beş gün evvel Paris’teki odamda asrın tek adamını, tek namuslu sanatkârını, konuştuğu dile hürmet etmesini bilen adamı, zekâ prensini daha iyi tanıyordum. Burada dağıldı. Birden alelade bir turist oldum. Azan emeroitler, para hesapları, yorgunluk, filan... ve hepsinden beteri, onun için, bir başkası için duyulan heyecanın gerisin geriye dönmesi. Zalim bir melek tarafından çiğnenmiş gibiyim, her tarafım ağrıyor. Bu hislerde mezarlıkta geçirdiğim bir saatin de hissesi vardır şüphesiz. Ne yapacağımı bilmiyorum. Çalışabileceğimi sanırsam ve işe koyulursam burada, sanırım beş on gün kalırım. Şehir küçük ve güzel. Tanıdık yok. Fakat kalacağımı sanmıyorum. Yarınki pazar günü bunu öğreneceğim. Eğer bu gece veya yarın sabah, beni burada tutacak kadar ilerlemiş bir şeye başlamış olursam, kafamdaki kilit açılırsa kalacağım... (Tanpınar 2014: 150).

Ancak, bu mektubun devamını iki gün sonra, 29 Eylül'de yazmıştır. “29 Eylül 1959 Aix-en-Provence” tarihli satırlarında ise, Sète'den bıktığını ve ertesi gün Montpellier'ye geçtiğini söyler. Montpellier, yine Valery'nin gençlik yıllarının bir kısmını geçirdiği ve orta öğrenimini tamamladığı şehirdir. Burada, Valery'nin *M. Teste*'de sözünü ettiği botanik bahçesini (nebatat) ve pek az şey bulunan müzeyi gezer. Bir gece önce Marsilya tarikiyle buraya gelmiştir. Yani tarih 1959 yılının 28 Eylül gecesi olmalıdır. Montpellier'de Cézanne'ın evine kadar gider. Kendi ifadesiyle harika bir manzarada, şehrin bir ucunda, bahçe içinde küçük bir evdir. Ancak erken gittiği için kapalıdır. Tanpınar mektubunu aşağıdaki satırlarla bitirir:

Otelim müze ile Cézanne'ın atölyesi arasında, hemen hemen ortada. Tek pencere ağaçlık bir bahçeye bakıyor. Cézanne'ın defalarca yaptığı üç ağaçla Asılmış Adam yahut Kendisini Asan Adamın evini görürsün burada Cézanne'a ait muameleyi tamamlamış olurum.

Evvelsi akşam Montpellier'de bir kütüphanede *Stéphane Mallarmé ve Güneş Miti* diye bir kitap buldum. Onu okuyorum. Cenuba inince On dördüncü Louis'in Fransa için ne olduğunu öğrendim. Montpellier, Sète, bilhassa Beaucaire hep onun imar ettiği yerler. Sète'in ilk kanalları Colbert'in, Montpellier'de güzel ne varsa Güneş Kralın. Bir gezinti yeri var hârika. Bittabi ortada heykelli, İskender edalı veya Roma imparatorlarını taklit eden bir atlı heykeli. Fakat ağaçlar, küçük kameriye kılıklı su taksim yeri, teraslar harika. Aix'de henüz hiçbir şey görmedim. Sadece Cours Mirabeau'nun iki ucundaki çeşmelere hayran oldum. Ah bizim Anadolu şehirleri... Hepinize selâm. Yorgun ve uykusuzum. Gözlerinizden öperim (Tanpınar 2014: 149-151).

Bu yazının asıl konusu, Tanpınar'ın müsveddeleri arasında bulunan Paul Valery'ye ilişkin notlarıdır. El yazısı ile kaydedilmiş olan bu notlarda bazı kelime ya da kelimeler ya da cümleler çizilmiş, çıkmalar ile üzeri çizilen ibarenin üstüne ya da sayfanın yan boşluklarına yeni şekilleri yazılmıştır. Adalet Cimcoz'a gönderdiği mektupta sözünü ettiği Sète seyahati hakkındaki notları yanında, Valery'nin biyografisine ve sanatına dair düşünceleri de içeren müsveddelerin metinleri ve genel olarak değerlendirilmesi yazımızın sonraki bölümünü teşkil etmektedir.

Paul Valery'nin Doğduğu Coğrafyada

Edebiyat tarihçisi, akademisyen ve münekkit olmakla birlikte sanatkâr da olan Tanpınar, Paul Valery'nin sanatının kökenlerini, yani aslında zihnini kavramak niyetindedir. Tanpınar, Valery'nin doğduğu ve çocukluk senelerini geçirdiği coğrafyada, daha çok onun şiir ve nesirlerinde rastladığı işaretlerin izlerini arıyor görünmektedir. Sète hakkındaki kanaatleri bu şehrin bir Akdeniz şehri, bir liman şehri oluşu etrafında değerlendirilebilir. Tanpınar'ın nesirlerinde ve şiirlerinde ışık, aydınlık, güneş ve bilhassa Akdeniz hususi bir yere sahiptir. İklimin ve coğrafyanın insan mizacı üzerindeki tesirini bilen Tanpınar, Valery münasebetiyle, kendi hayatının Akdeniz'de geçen yıllarını sık sık hatırlar. Nitekim 1795 numaralı müsveddede sözü ilk gençlik yıllarını geçirdiği Antalya'ya getirerek Sète ile Antalya arasında benzerlikler kurar. Adalet Cimcoz'a yazdığı mektupta Anvers'a benzettiği Sète'i bu sefer Amsterdam'a benzetir. Yer yer Fransa tarihinden de söz eden Tanpınar'ın ilginç dikkatlerinden biri de, bizim edebiyatımızda bu şehrin isminin ilk defa Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesinde geçtiğini söylemesidir.

Tanpınar sanatkârlığının umumi görüş kabiliyeti bakımından zamanları ve mekânları birleştiren hususi tarafı, İstanbul mezarlıkları ile bir ecnebi memleketin mezarlığını birleştirmeyi de başarır. Burada mühim ibare, sevdiği şairleri hep yanyana yatıyor kabilinden düşünmesidir. Tanpınar hassasiyeti sevdiği sanatkârları daima bir arada görmeyi tercih eder:

Sète – Valery'nin doğduğu şehir. Kanallarıyla daha ziyade küçük bir Amsterdam'ı hatırlatıyor. On dördüncü Louis'nin ve bilhassa Colbert'in himmeti ile düzenlenen ve birkaç asırda Akdeniz Fransasının Marsilya'dan sonra en mühim limanı olan bir memleket. Kanalları bütün cenuptaki işler gibi bu devrin mahsulü. Daha Onbeşinci Louis'nin saltanatının başında en mühim harb limanlarından biri. Yirmisekiz Mehmet Çelebi buradan İstanbul'a doğru yola çıkıyor. Sonradan liman öyle genişlemiş ki kolayca görmek imkânsız. Hiçbir tarihi eser, hiçbir abide yok.

İlk işim Valery'nin şiiriyle ölümsüzleşen deniz mezarlığına gitmek oldu. Limanın sağ tarafında yüksekçe bir tepede. Sıra sıra yeşillikleriyle küçük ve muntazam bir ölüm bahçesi. Güneş vurmuş deniz tabiatı o şiirde olduğu gibi çamların arasından bir yığın gibi akıyor. Bu güzel şiir her an hafızamda olmasa kendimi daha ziyade ilk gençlik yaşlarımda Antalya'da olduğu gibi yüksekçe bir yerden denize bakıyorum zannedeceğim.

Ne Valery'nin ne de ustasının adını bilmediğim o zamanlarda bu belirsiz köpüklerde yığınlarca elmasın tutuşması beni büyülemişti. Her şey dünya ile uyanan şuurumuzun ilk karşılaşma devrinde olup bitiyor mu demek lazım? Sade bu manzara bu şiirin bendeki yerinin çok evvelden hazır olduğunu gösteriyor. Ne yazık ki manzarayı istediğim [*gibi*] tadamıyorum. Aramızda bizim harap mezarlıklarımızın yumuşak rahmaniyeti var. Bu her yerde böyle oldu. Sevdiğim şairleri farkında olmadan kendi ölümlerimin yanına, bizim servilerimizin altına gömmüşüm²

diyen Tanpınar, Eyüp'te, Karacaahmet'te, Baki ile, Nedim'le Nerval ve Baudelaire'in beraber yattığını tahayyül eder. Paul Valery'nin mezarı duvardan bir sıra aşağıda. Babasının mezarının yanındadır. Kendisi öyle istemiştir:

Valery mezarlığın duvarından bir sıra aşağıda yatan babasının yanına gömülmeyi istemiş. Öyle ki mermerin asıl kitabesinde yalnız babasının adını görüyorsunuz. Neden sonra iyice dikkat edince, Valery'nin adı ve Deniz Mezarlığı'nın kıtası fark ediliyor.

Her yanda ot kokusu, çınlayan güneş, yapma çiçeklerin mermerin parlıtısına karışan donuk renkleri ve “sessizliği kemiren böcek sesleri” altından, taştan siyah ağaçlardan bu başı boş mısralar da hafızamı zorlamasa hiçbir şey düşünemeyeceğim. Mezarlığa girer girmez sevdiğim şair sanki *bu mısralar* kırıntılarını kafamda bırakarak gitmiş. Hatta manzumenin bütünündeki manayı bile unutmuş gibiyim. İnsan kaderinin en acıklı tarafı, mağrur zekânın ve bütün o duyguda hassas hamulesinin birdenbire ortada bir kül ve kemik yığınının başka bir şey bırakmadan kaybolması fikri bile kafamda yok. Hakikat şu ki, mezarlıkta yalnız ölüm düşünülüyor. Onu da benim düşüncem daima reddetti. Çocukluğumdan beri en az duygulu olduğum anlar bu cins ziyaretler. Bir kere daha hiç fetişist olmadığımı anlıyorum.

Denize bir kere daha baktım. Valery'nin güvercinlere benzettiği birkaç yelkenli sakin, süzülüyor; daha uzakta iki torpido kendi üstüne toplanmış şekilleriyle ölüme meydan okuyan kudretin kendisi olmuşlar, bekliyorlar.³

Yukardaki satırların bulunduğu sayfanın ortasındaki iki satırın üstü dikey olarak tamamen çizilmiştir. Ancak cümlelerin tamamlanmış olması ve paragrafın sonundaki, Valery'nin başından beri İspanyolca biliyor olmasına ilişkin cümle üstü çizilmiş cümlelere anlam bakımından bağlı olduğundan bu iki satırı aşağıya aldık:

“İkindiden sonra şehrin tepesindeki gezinti yerine çıktım. Fakat mezarlığın verdiği boşluk fikri içinde her şey tatsızdı. Gece yalnızlık yüzünden girdiğim sinema bana yalnız şehir halkının mühim bir kısmının İspanyol muhaciri işçiler olduğunu öğretti. Bilhassa sıradan sıraya konuşmaları Valery'nin ta başından beri İspanyolca bilmesi buradan olsa gerek.”⁴

² 1795 numaralı müsvedde.

³ A.n.m.

⁴ A.n.m.

Aşağıdaki paragraf ise, yine üstü çizilmemiş cümlelerden teşkil edilmiştir:

Şehre dönerken Valery'nin birkaç konferansında, Virgil tercümesi mukaddemesinde bahsettiği limana bir daha baktım. Fakat genç mektepliği o kadar eğlendiren hatta tesiri altında bıraktığı anlatılan manzaradan büyük bir tat almadım. Vinçler şüphesiz onun çocukluğunda görmesi imkân olmayan cinsten büyük ve mükemmeldi. Dev kollarıyla sade yük boşaltmıyorlar, mesafeyi ve engini bir yandan öbür yana aktarıyor gibiydiler. Liman büyük, kavis kavis, çıkıntı çıkıntı büyümüş, öyle engine doğrudan doğruya bakmak imkânsız. Büyük kanalın öbür tarafında gördüğüm petrol ve elektrik tesisatı orta mektebin penceresinden seyrettiği limanı birkaç misli büyütmüş ve değiştirmişlerdi. Fakat ben İstanbul'dan geliyordum. Boğaziçi bana denizin başka manzarasını sevdirmiş. Benim için deniz iki sahilin birbirine karışan yalnızlık akisleri, hüznü hatırlamalara benzeyen içli tekrarlar, sularda külçelenen ve dinlenen kararmış gümüşten gölgelerdi. Çalışan liman ancak evin veya bir mektebin penceresinden günler boyunca seyre mahkûm olursam sevebileceğim şeydi. Bereket versin ki Marsilya gibi kalabalık değil. Yürümek veya kendinizle başbaşa kalmak için muttasıl birçok şeyi yolunuzdan uzaklaştırmağa, ayırmağa mahkûm değilsiniz.

Kanallar bana Valery'nin nesrini ancak Descartes için yazdıklarıyla hatırlattı. O güzel makalesinde Valery büyük filozofun Amsterdam'daki hayatını anlatırken düşüncesinin ve üslubunun bu şehirde suyu bölen, akışını tanzim eden, onları geniş kitlelere, büyük satırlara ayıran kanalları adeta örnek gibi aldığı bu harikulade nesrin bu izah tarzıyla beraber doğduğu memleketten, sabah⁵

Bu müsveddenin (1795 numaralı müsvedde) devamının, metnin son kelimesinin (sabah) çağrışımından faydalanarak 847 numaralı müsvedde olduğu tahmin edilebilir. Çünkü "...sabah akşam önünden geçtiği bu manzara..." şeklindeki bir cümle, söz konusu metnin içeriğine gayet uygundur:

akşam önünden geçtiği bu manzaradan geldiğini düşünmemiştim. Valery hendeseyi matematiği

Sète'te Valery'den bulduğum tek şey bu kanallar ve bu liman, bu mezarlık oldu. Gerisi Flaubert'in Madam Bovary'sinde anlattığı can sıkıntısı. Saatlerce adı verilen sokakta, tatil yüzünden kapalı mektebin önünde dolaştım, evinin yerini bile öğrenmek mümkün değildi. Bir kısmı yıkıldığını söyledi: Bir kısmı başka sokağa yolladı. Üstünde adını okur gibi olduğum bir evin önünde bütün hane halkı ve mahalleli benimle adeta "Burası değil!" diye kavga ederek kovdular. Deniz mezarlığının birkaç prespektiften resmini satan turistik dükkân sahipleri bile adını bilmiyorlardı.

Gece yalnızlık yüzünden gittiğim sinemada sadece İspanyolca konuşan, sıradan sıraya birbirleriyle şakalaşan, gülen, alay eden bir muhacir işçi kalabalığı ve beyaz perdede her kımıldanışı yüzlerce kıvranişta tamamlayan ve daha ziyade İstanbul'daki bana budala taklidini hatırlatan eski Şarlo skeçleri.⁶

Yukardaki satırların devamında Tanpınar, Sète müzesinde birkaç modern şaheserin, etraflarını sarmış olan yerli resimler arasında kaybolmak ister gibi göründüklerini, rehberinin kendisini "Ego" adlı ressamın eserinin önünde zorla durdurduğunu söyler. Önünde durdukları büyükçe bir tabloda, Joute adı verilen sandallarla oynanan, silahsız bir çeşit deniz muharebesi resmedilmiştir. Hangi tarafın sandalı devrilir veya gerilirse, o taraf mağlup sayılır. Şehrin gençleri her sene bu oyun için hazırlanırmış: "Vaktiyle Sinop'ta bu deniz eğlencelerinin başka şeklini görmüştüm"⁷ diyen Tanpınar, serginin hakikaten güzel olduğunu, Valery'nin bir yığın deseninin, tablosunun, mektuplarının ve dört de heykelinin bulunduğunu söyler.⁸

⁵ A.n.m.

⁶ 847 numaralı müsvedde.

⁷ A.n.m.

⁸ A.n.m.

Görüldüğü gibi Tanpınar, Valery'nin doğduğu şehirle ilgili intibalarını kaydederken, şahsi yorumlara, kendi hayatına ilişkin birtakım bilgilere de yer vermiştir. Oysa Adalet Cimcoz'a yazdığı mektuba, belki de mektup türünün imkânlarından dolayı, yukardaki müsveddede bulunan bazı hususları kaydetmemiştir.

Aşağıdaki müsveddede (846 numaralı müsvedde) Tanpınar Sète limanından söz ederken metne "İbrahim Müteferrika bu limandan memlekete" ifadesini eklemiş; fakat sonra üstünü çizmiştir. Hâlbuki yukardaki müsveddede, bu limandan memlekete dönen Osmanlı bürokratının Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi (Uçman 1975: 43 ve devamı) olduğu ve bu şehrin isminin Türkçede ilk defa onun sefaretnamesinde geçtiği bilgisi vardır. Tekrar edilen paragraf ya da satırların da bulunduğu müsvedde aşağıdadır:

Sète – Valery'nin doğduğu şehir. Kanallarıyla daha ziyade küçük bir Amsterdam'ı andırıyor. Hiçbir mimari eseri hiçbir mühim eseri yok. Bir sahil kasabası. On dördüncü Louis'nin ve bilhassa Colbert'in himmeti ile tesis edilen ve birdenbire büyüyen bir liman ve iş yeri. Daha on beşinci asrın başında Fransa'nın en mühim askeri limanlarından biri. Doğrudan doğruya birleşmiş mutlakiyetçi Fransa'nın eseri. Şehri bir saat içinde bütünüyle gezmek mümkün. Bununla beraber mesafe biraz uzadı mı iş değişiyor. Cenup feodalitesi. Fransa'yı Fransa yapan şeyler yavaş yavaş karşınıza çıkar.

İlk işim Valery'nin şiiriyle ölümsüzleşen deniz mezarlığına gitmek oldu. Limanın sağ tarafında yüksekçe bir tepede güneşle, yeşillikleriyle küçük ve muntazam bir mezarlık. Valery'nin şiirinde bahsettiği çamların arasından güneşli deniz parlıyor. (...) Bu güzel şiir her an hafızamda canlanmasa kendimi daha ziyade Antalya'da ergenlik yaşlarımda olduğu gibi yüksekçe bir yerden denize bakıyorum zannedeceğim. Valery'nin adını dahi bilmediğim zamanlarda bu belirsiz köpüklerde elmasın tutuşması beni büyülemişti. Ne yazık ki ister istemez bizim harap mezarlıkların yumuşak rahmaniyeti var. Ne garip! Ben sevdiğim azaplı şairleri farkında olmadan kendi ölümlerimin yanına, bizim servilerimizin altına gömmüşüm. Mezarıcı öğle yemeği ile meşgul. Karısı bir lahza benimle gelmeğe razı oldu. Fakat beni yarı yolda mühim bir işaretle bıraktı. Valery mezarlığın duvarının yanında yatan babasının yanına gömülmesini istemiş. Öyle ki mermerin asıl kitabesinde yalnız babasının adı görülüyor. Ancak yan tarafında dikkat edilince (...) Valery'nin adı ve şiirin kıtası fark ediliyor. Belki onun için mezarlığı (...) birkaç defa önünden geçtiğim halde göremedim. Her yanda ot kokusu, her yanda çınlayan güneş ve madeni çiçeklerin mermerlerin parıltısına karışan donuk renkleri. Sessizliği kemiren böcek sesleri, hulasa her şey şiirde olduğu gibi. Altından, taştan ve mahzun ağaçlardan... Bununla beraber başıboş mısralardan başka bir şey düşünemiyorum.

Sevdiğim şair bu mezarlığa girer girmez bu mısra kırıntılarını kafamda bırakarak gitmiş. Bu her yerde ta çocukluğumdan beri böyle oldu. Mezarlıkta yalnız ölüm düşünülüyor galiba. Onu da benim düşüncem daima reddetti. Çocukluğumdan beri en az duygulu olduğum yer mezarlıktır. İnsan kaderinin bittiği yerde düşüncem duruyor. İkindiden sonra şehrin tepesindeki gezinti yerine çıktım. Fakat mezarlığın verdiği boşluk (...) içinde her şey tatsızdı. Gece yalnızlıktan gittiğim sinema bana yalnız şehrin mühim bir kısmının İspanyol muhaciri işçiler olduğunu öğretti.

Şehre dönerken Valery'nin birkaç konferansında, Virgile tercümesi mukaddemesinde anlattığı limana baktım. Fakat genç mektepliye o kadar eğlendiren ve tesiri altında bırakan manzaradan da büyük tat almadım. Boğaziçi bana denizin başka manzarasını sevdirmiş. Benim için deniz iki sahilin birbirine karışan yalnızlık akisleri. Liman ancak ev veya mektep penceresi, devamlı görmeğe mahkûm olabilirim sevebileceğim bir şey.

(...) modern resmin birkaç orta halli eseri bir çeşit isimsize bürünmüşler köşelerinde uyukluyorlar. Buna mukabil mahalli ressamın eserleri velvele ile konuşuyor. Rehberim bir büyük tablonun önünde durarak izah etti: Sète'in meşhur Jouteleri. Joute vaktiyle çocukluğumda gördüğüm deniz oyunlarının başka türüsü. Burada bir nevi silahsız deniz muharebesi gibi yapılıyor. İki taraflı sandallar birbirlerine hücum ederek yenmeğe çalışıyor.

İnsan kudretinin yettiği yerde düşüncem duruyor. İkindiden sonra şehrin tepesindeki gezinti yerine çıktım. Fakat mezarlığın verdiği boşluk fikri içinde her şey tatsızdı. Gece yalnızlıktan girdiğim sinema bana yalnız şehrin mühim bir kısmının İspanyol muhaciri işçiler olduğunu öğretti.⁹

Müsveddelerin 1784 numaralı nüshası ise oldukça karışıktır. Tanpınar, bu müsveddede Paul Valery'nin biyografisinden ziyade, Valery'nin sanatı ve metodu hakkındaki kanaatlerini ifade eder. Ona göre en azından yirminci yüzyılın bilhassa ilk yarısında unutulmuş gibi görünen Valery hakkında daima bir şeyler söylenip yazılacaktır. Onun şiiri bırakmış olmasına atfen, ondan şiirin inkârına kadar varan şair olarak söz eden Tanpınar, yine de onun bilhassa şiir işlerinde bir nirengi noktası olduğunu vurgular. Eski yolculuklarda nasıl ki kutup yıldızına bakılarak yön tayin ediliyor ise, şiir işlerinde de Paul Valery'ye bakılarak tavır alınacaktır diyen *Beş Şehir* yazarı, Valery'nin bir mektubundan alıntı yapar. Paul Valery, bu mektupta, ilerde kendisi hakkında nasıl hüküm verileceğini bildiğini söylemektedir: Şair, zeki, akılcı, mistik, insanlara hiç emniyeti olmayan, çok açık, gizli, eğlenceli, ukala vesaire... Aynı mektupta Valery'nin –Tanpınar'ın da zaman zaman kullandığını bildiğimiz– “Fikirlerimi başkalarının ağzında görür görmez, onları bıraktığımı söylemişim. Bu her zaman için doğrudur. Ben kendi evimin efendisi olmak istiyorum.” cümleleri vardır. Valery'nin mektubundan yapılan alıntı, yine La Jeune Parque şairinin “Dostum (azizim) ben uzun zamandır ölümün ahlakında yaşıyorum. Pek aşıkâr olan bu mert duruşu hareket ve hayat veriyor.” cümlesiyle biter. Müsveddenin son satırları ise, Paul Valery'nin Andre Gide'e yazdığı bir mektuptan alınmış fakat eksik bir cümleyi içermektedir.¹⁰

Tanpınar, 1785 numaralı müsveddede Valery'nin kardeşine yazdığı mektuptan söz ederken, Valery'nin bu mektupta, bir parça üzerinde bir “müdükkik” gibi durduğunu, onun bu ısrarda haklı olduğunu; çünkü Valery'nin şiirlerinin asıl hususiyetinin onun dil üzerindeki büyük “ameliye”lerinden geldiğini söyler. Paul Valery'nin üslup meselelerinde baştan beri çok titiz olduğunu vurguladıktan sonra Valery'nin bir yazısında klasiklerin üslubunun fikirleri, çok iyi hazırlanmış bir lamba gibi asırlarca muhafaza ettiğini söylediğini aktararak “Fihakika Valery şiir tekniğinde düşüncenin kendisi olduğu kadar üslup meselesinde de klasiktir.” der. Ona göre “...bu klasizm on dokuzuncu asır sonu dediğimiz devrin sembolizmle, natüralizmle, resim ve musikinin tecrübeleriyle insan ruhuna (... ve muasirlara) getirdikleri değişikliklerle zengin bir klasizmdir.”¹¹

Müsveddenin devamında Paul Valery'nin devrin ressamı ve resim anlayışıyla ilişkisini tespit ettikten sonra, Valery'nin şiirinde gördüğü resim ve musiki tesirinden söz eden Tanpınar, zaten on dokuzuncu asır sonuna doğru, şiirle resim ilişkisi bahsinde, resmin yerini musikiye bıraktığını söyledikten sonra, Valery'nin bazı şiirlerindeki -mesela Profusion du Soir ve Le Rameur- resim tesirinden bahseder. Bilhassa ikincisinde, “su bütün bir kırık ışık ve gölge” ile birlikte yüklüdür diyen Tanpınar, Valery'nin estetiğinde resmin donelerinin ve tecrübesinin şiirin örgüsüyle hayalin kendisi olarak ve bazen de düşüncenin tabii şekli olarak geldiğini söyler. Musiki ise dışardan gelen nizamdır: “Bu nizam şüphesiz ona birtakım ambitionlar aşılıyordu. Üstadı Mallarme gibi o da başka bir taraftan olsa bile musikin kudretini teslim ediyor ve ondan istifade etmek istiyordu. Mallarme'den farklı dedim, çünkü Valery Racine'in eseriyle daha yakından temas etmiş ve alt musikilerinden, orkestradan ziyade şanın peşinde koşmuştu.”¹²

⁹ 846 numaralı müsvedde.

¹⁰ 1784 numaralı müsvedde.

¹¹ 1785 numaralı müsvedde.

¹² A.n.m.

Mösyö Teste'e Dair

Tanpınar 1962 senesinde vefat ettiğinde, Mösyö Teste'in tamamını değil, ancak birkaç bölümünü çevirmiş ve yayınlamıştı. Müsveddeleri arasında, söz konusu çeviri çalışmasının metinleri bulunmaktadır.¹³ Aşağıda görülebileceği gibi, muhtemel Mösyö Teste çevirisinin girişi olmak üzere kaleme alınmış gibi görünen notlarda Tanpınar, Valery'nin bahsi geçen kitabı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Numarası 286 olan bu müsveddeye Tanpınar, *Yahya Kemal* adlı kitabının giriş kısmında uzun uzun anlattığı Millî Mücadele senelerinin moda edebiyat hareketlerine ilişkin bir cümle ile başlar. "Hissi modalar ve deruni davranışlarla işe başlamıştık" diyen Tanpınar, "Bilmem 1922¹⁴ Milli Mücadelenin karışıklığı içinde çıkan fikir cesaretimiz/cesametimizde o kadar mühim rol oynayan Dergâh mecmuasında kendimi ilk defa denediğimi söylemeye lüzum var mı" cümlesiyle devam eder.¹⁵ Paul Valery'nin birkaç notunda, devir denen şeyin ehemmiyetinden bahsettiğini söyledikten sonra, o yıllarda eline geçen Fransız şiiri antolojilerinde Valery'yi tanıma imkânını bulamadığından, bununla beraber Valery'yi yetiştiren sosyetenin içinde bulunduğu söz eder. Aslında kastettiği o devirde okudukları Fransız şairleridir. Baudelaire, Paul Verlaine, Edgar Allen Poe ve Arthur Rimbaud kendisinin ve neslinin okuduğu ve aynı zamanda Paul Valery'nin içine doğduğu atmosferin şairleridir:

Mösyö Teste'i 1926 senesinde Ankara'da ve bir gece içinde okuduğumu şimdi çok iyi hatırlıyorum. Kitabı bitirdiğim zaman yatağımın yanbaşındaki rafta sıralanmış kitaplara, sevdiğim münekkilere biraz darılmış gibiydim.

Bütün o Anatole France'lara, Verlaine'e o kadar anlayışsızca çatmasına rağmen muhakemesinin derinliğini sevdiğim Jules Lemaitre'ler, bazı buluşlarını, mesela üslupların değişmesinin mekanizmasını çok iyi anlatan dissociatione des idee'ler fikrini pek beğendiğim ve inandığım Gourmont'lar, hepsi benim için birdenbire lüzumsuz abeslerin çehresini bağlamışlardı. Daha o günlerde bu küçük kitabı tercümeyle karar vermiştim.

Bu çeşit modalardan ne olduğunu bilmem tarife hacet var mı? Bir edebî moda hayata geçer geçmez güzelliğini yapan hemen her şey derhal kaybolur. Sadece davranışlar kalır.¹⁶

Müsveddelerin 287 rakamı ile tespit edilmiş sayfası ise Mösyö Teste hakkındadır. Senelerce tercümesi ile meşgul olduğu bu metnin kahramanı ile yazarının aynı kimseler olduğunu söyleyen Tanpınar, daha sonra Mösyö Teste'in farklı tarihlerde neşredilen bölümlerinden söz eder. Bilindiği gibi eseri teşkil eden Mösyö Teste ile Gezinti, Mösyö Teste'in Portresi, Mösyö Teste'in Bazı Düşünceleri vb. gibi parçalar farklı zamanlarda yayımlanmıştır. Tanpınar, Paul Valery'nin Mösyö Teste'in şüphelerini ve ihtiraslarını bütün ömrü boyunca paylaştığını söyledikten sonra, "bu acayip adamın" kendi üzerine ve etrafına çevrilmiş dikkatlerinin hep devam ettiğinden söz eder. Ona göre bütün bu ilave konserlerden yani farklı senelerdeki neşirlerden çıkarılabilecek mana, Valery'nin Mösyö Teste ile beraber yaşadığı keyfiyettir. Yazarları yarattıkları kahramanlarda aramanın, tenkidin öteden beri alıştığı bir tercih olduğunu söyleyen Tanpınar, bu tercihin muhakkak ki birtakım kolaylıklar sağladığını ifade ederek, Madam Bovary ve Gustave Flaubert, Diderot ve Rameau ve Goethe ile Werther örneklerini verir:

Bütün bu ilave konserlerden çıkarılabilecek mana, iki Mösyö Teste'in beraber yaşadığı keyfiyettir. Filhakika hikâyesinin kahramanı Valery'de ikinci bir şahsiyet gibi ömrü boyunca devam edecektir. Mektupları ve bilhassa otuz beş büyük cilt tutacağı tahmin edilen defterlerinin tabı tamamlandığı ve iyice tahkik edildiği hatta Melange ve Mauvaises Pensees, Tel Quel gibi

¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Paul Valery'nin Mösyö Teste adlı eserine olan ilgisinin gerekçeleri hakkında bkz: Kemal Özmen, "Tanpınar'daki "Monsieur Teste Vakası" ya da Aysbergin Dibine Yolculuk", *Frankofoni*, nr. 31, Eylül-Ekim 2017, s. 1-32.

¹⁴ Tarih 1921 olmalı.

¹⁵ 286 numaralı müsvedde.

¹⁶ A.n.m.

yine bu defterlere bağlı neşredilmiş eserlerin tam üslup tahlili yapıldığı zaman bu stilin daha genişleyeceği muhakkaktır. Bir muharriri yarattığı şahıslarda aramak tenkidin öteden beri alışık olduğu bir davranıştır. Ve şüphesiz ki bazen muharrirlerin kendi inşâları yahut davranışları da bizi bazı kolaylıklar getirdiği muhakkak olan bu tatlı oyuna sevk eder. Flaubert mektuplarında Emma Bovary benim diye açıkça ilan eder. Diderot biraz da Rameau'nun kendidir. Ve genç Goethe muhakkak ki Faust olmadan evvel az çok Werther'di. Bununla beraber bütün bu benzetişler hiçbir zaman tam bir ayniyet fikrini veya şüphesini vermezler. Valery'nin M. Teste'le olan münasebeti bu hududu biraz geçer. Hikâyenin neşir tarihi olan 1896 ile Mösyö Teste'in ikinci tabının tarihi arasında tam elli sene vardır.¹⁷

Müsveddenin devamında Tanpınar, Valery'nin Mösyö Teste adlı çalışmasının farklı bölümlerini yayınladığı elli sene içinde kendi düşünme egzersizlerini de geliştirdiğini ve bir metot belirlemeye çalıştığını, nihayetinde bir üslubu benimsediğini söyler. Mesela Mösyö Teste ile Bir Gezinti'de kendi hususiyetleri bakımından adeta mükemmelliğe erişir:

Çünkü bu hikâye kahramanı Valery vakıası denilen vakıanın başında büyük şairin yirmi sene şiirden uzak kalmasına sebep olan entelektüel krizin ilk ifadesi olarak gelir. Narciss Parle şairi biraz da eğildiği kendi ruh inkârlarının aynasında görür ve yakalar. Fakat en iyisi bu krizi ve onu hazırlayan sebepleri kısaca hatırlatmamız olacaktır.

Valery 1871'de Fransa'nın cenubunda eski bir harap limanı olan Sète, eski imlasıyla Cète şehrinde doğar. Bu şehrin adının bizim edebiyatımızda ilk defa Yirmisekiz Çelebi Sefaretnamesi'nde geçtiği, burada lüzumsuz bir bilgi olarak kaydedelim. Aslen anne tarafıyla İtalyan, baba tarafıyla Korsikalıdır.

Bu çifte irsiyetin üzerinde bittabi fazla durmayacağız. Sadece sanatın kabul etmediği bir kelimeyi kullanarak söyleyelim. Dehasının sonuna kadar cenuplu ve Akdenizli kaldığını bütün şuur ve dikkatiyle medeniyetimizin çekirdeği olan Akdeniz vuzuhunun başında koştüğünü söyleyelim. Evvela yine dikkatinin ve vuzuhunun son büyük cümbüşü hatta zaferidir.¹⁸

Mösyö Teste'in, tasavvuru güç ve çetin varlığı ile ihtirası ve cesaretlerinin şaşırtıcı taraflarıyla Paul Valery'nin edebi mahsulleri arasında istisnai bir yeri olduğundan söz eden Tanpınar, bu eserin bir şeyi tanımamız için zaruri olan tasnifi kolaylıkla reddeden yahut bir yığın tasnifleri kolaylıkla kabul eden çok nadir eserler arasında sayılması lüzumunu dile getirir. Müsveddelerin 1788 numaralı nüshasında yazıya geçirilmiş bulunan bu kanaatler, Mösyö Teste'i daha ziyade bir çekirdeğe benzeterek, bu eserin hikâye ile saf düşünce arasında birinin şartı ve besleyicisi olan romaneski ve hareketi, öbürü için zaruri olanı reddederek inşa ettiğini belirtir:

Onu muharrire ait muayyen bir ruh haletini bize anlattığı için herhangi bir itiraf gibi kabul etmemiz de güçtür. M. Teste bir kelimenin kök manasından hareket ederek bir dine veya kültüre bir Tanrı'yı, bir iman veya şüpheyi, bir dikkati veya keşfi ilave eden bazı mitoloji figürlerini andırır. Kadim medeniyetler müzeleri ve bu medeniyetlerin son çağlarına ait edebi eserler bu cins mahsuller için bir yığın misal kaydederler. Filhakika M. Teste tecrübe kelimesinin l'està teste kelimesinin etrafında teşekkül etmiş bir istiareye çok benzer. Fakat edebiyat dünyasında görüldüğü günden beri münakaşa edilen bu acayip adam, sadece adı veya metodudur.¹⁹

Aynı müsveddenin devamında Tanpınar, kendisinin bu eserle olan münasebetinden de bahseder. Yer yer üstü çizilmiş satırlardan oluşmakla beraber, aşağıdaki cümleler Tanpınar zihni ve edebi eserleri açısından Mösyö Teste'in ne derece mühim olduğunu gösteren manalar ihtiva etmektedir:

¹⁷ 287 numaralı müsvedde.

¹⁸ A.n.m.

¹⁹ 1788 numaralı müsvedde.

Ben kendi hesabıma otuz seneden beri ilk tesadüfün lezzeti ve şaşkınlığıyla okuduğum bu hikâyeyi daima bir psikolojik vaziyeti, devir, yaşayan müesseseler, yakın muhitlerle beraber tek bir çehrenin etrafında toplayan, resim sanatının mahiyet değiştirdiği sayısı çok az portrelere benzettim. Evet Mösyö Test benim üzerimde Leonard'ın La Jocondesi, İsa ve Apôtreleri yahut Saint Jerome, Rafael'in İkinci Julius'u ve İhtiyar Rembrandt'ın ruhi çöküntü anlarında yaptığı kendi portrelerinin tesirini yaptı. Bu zannın başında şüphesiz bu eserlerin bütün bir görüş ve düşünüş bir insan çehresi etrafında toplanması keyfiyeti vardır.

İleride üzerinde duracağımız üslubu ve hikâyenin ekonomisi de Mösyö Teste'i kendiliğinden resim ve çizgi sanatlarının çerçevesine sokar. M. Teste bir portre gibi tek obje olmak ve onun delaletiyle konuşmak üzere doğmuş eserlerdendir. O yüzden bir yığın izah ve tefsiri kabul, hatta kendiliğinden telkin eder²⁰

diyen Tanpınar, bu eserin iyi kurulmuş çatısı ile bir çok teklifi rahatça yüklenebileceğini söyledikten sonra; "Fakat onların bittiği noktada tekrar kendi imkânsız çehresi ve psikolojik düğümü, tekrar M. Teste olur. Muharririn hayatının muhtelif devirlerinde bu portreye kendi eliyle tuttuğu ışıklardan başka bir şey olmayan ilaveler bile onu ancak şu bu sahalarda genişleten ayrı priz noktalarından alınmış estantenelere benzerler. Bu küçük hikâyenin kahramanı gerçekten portre ve şahıs olarak doğmuş ve öyle yaşar."²¹ cümleleriyle devam eder.

Sonraki satırlarda ise Paul Valery'nin bu portreye yani Mösyö Teste'e ilavelerde bulunduğunu hatırlatarak, metnin İngilizce çevirisine Valery'nin yazdığı önsözden söz eder:

Vazıh olmak için bu ilaveleri sayalım. İngilizceye tercümesi için yazdığı mukaddime Mösyö Teste'in muharriri tarafından yapılmış bir izahı gibidir. Ve birçok yazılımda olduğu gibi bu acayip eserin hangi psikolojik şartlar altında doğduğunu bize biraz daha geniş şekilde nakleder. Madam Emilie Teste'nin ağzından, kocasının bir dostuna, daha doğrusu bir Teste amatörüne yazılmış mektup, bu çetin düşünce şampiyonunu Mösyö Bemol'ün çok güzel şekilde hatırlattığı gibi ahali ve içtimâî hayat içinde aile, din, evlenme müesseseleri karşısında görmek fırsatını verir.²²

Aynı müsveddenin arka sayfasında ise aşağıdaki satırlar vardır: "Tasavvuru güç ve çetin varlığı, ihtiraslarının cesareti ve yeniliği ile Valery'nin M. Teste'ine bir istisnası gibi bakmamak güçtür. Bu bir çekirdek gibi sert ve küçük eser bir itiraf, bir hikâyeye addedilebileceği kadar saf ve spekülâtif düşüncenin hudutlarındadır. Hikâyeye sıfatıyla her türlü romaneski ve hareketi reddeder."²³

Bu müsveddenin (1788 numaralı müsvedde) daha düzenli, karalamaların, eklemelerin ve çıkarmaların bulunmadığı bir şekli 289 numaralı müsvedde gibi görünmektedir. Tanpınar bu müsveddenin girişinde;

Tasavvuru güç ve çetin varlığı, düşünce ve ihtiraslarının yeniliğiyle Valery'nin Mösyö Teste'ini edebi mahsullerin bir âşinâsı gibi görmemek kabil değildir. Pek az eser bu küçük hikâyeye kadar edebiyat diye tanıdığımız şeyin hududunda doğmuş hissini bırakır.

Hikâyeye ile saf düşüncenin arasında, her ikisine de yabancı bir dolgunlukta, birinin şartı ve besleyicisi olan hareket ve bütün romaneski inkâr eden öbürü için zaruri olan hususu tecrit ve yaymadan çekinen bu esere mutlaka bir benzer aramamız icap ederse, bir kelimenin en çıplak manasından hareket ederek bir dine veya kültüre, bir şüpheyi, bir imanı, bir keşif veya dikkati bütün kudretiyle ilave eden bazı mitolojik fikirler yahut da bütün bir psikolojik vaziyeti kendisi

²⁰ A.n.m.

²¹ A.n.m.

²² A.n.m.

²³ 1788 numaralı müsveddenin arkası.

hazırlayan şartlarla beraber bir çehrenin etrafında toplanan resim sanatının adeta günlük değiştirdiği o nadir portrelerden birini hatırlamamız icap eder.²⁴

dedikten sonra, Paul Valery’yi Leonardo Da Vinci ve Raffaello ile mukayese ederek konuyu kendisine getirir:

Antika müzeleri birinciler için bir yığın misal kaydediyor. İkinciler için ise Leonard’ın Saint Jermen’i, Son Yemek’inin İsa’sını ve birkaç havarisini, Raffaello’nun İkinci Jülyen’ini hatırlayalım. Filhakika ben kendi hesabıma otuz seneden beri dâimâ ilk tesadüfün lezzeti ve hayranlığıyla okuduğum bu eser karşısında resim sanatının hemen hemen gömlek ve mahiyet değiştirdiği zannı bırakan bu derin portrelerden birinin karşısında imişim tesirini bıraktı. Bu zannın başında, şüphesiz hacim itibarıyla çok küçük olan M. Teste’in tek bir çehre etrafında toplanmış olması gelir. Fakat ilerde üzerine döneceğim üslup ve hikâyenin ekonomisi de Mösyö Teste’i renk ve çizgi sanatlarının çerçevesine sokar. Tali’i ve tepkileri de böyledir. M. Test sıkışık şeklinin teklif ettiği bir yığın izah ve tefsiri iyi kurulmuş çatısıyla hiç rahatsız olmadan kabul eder. Fakat onların bittiği noktada tekrar kendi psikolojik düğümü olur.

Mösyö Teste portre olarak doğmuştur. Bu yüzdendir ki, bizzat muharririn hayatının muhtelif devrelerinde bu portreye yaptığı ilaveler bile kendi eliyle tuttuğu ışıklardan öteye geçmezler. Zaten daha ziyade onu ancak şu ve bu noktada genişleten müstakil çizgi oyunlarına veya enstantelere benzerler. Bazen onu konuşurmaya birkaç anı derinleştirirler. Bu ilaveler bize ancak iki M. Teste’in varlığını gösterirler; biri portrenin kendisi, öbürü de Valery’de ikinci bir şahsiyet gibi ömrünün sonuna kadar devam eden aksi.

Filhakika Mösyö Teste, Valery’de başlayan bir yığın şüphenin, ret ve inkârın, hulasa bütün bir şahıs düşünce sisteminin mahsulüdür. *Charmes* şairini bu şüphe ve tecessüsler, onların doğurduğu problemler ve görüş noktaları ve bu görüş noktalarının açtığı perspektifler ömrünün sonuna kadar bırakmayacaktır.

Bu itibarla Teste saykılı diye anılan eserin ancak Valery’inin karnelerinin -otuz beş büyük cilt- ve mektuplarının bütününün neşrinden sonra tamamlanacağına ve bilhassa eserin tam bir tetkikinin ancak bunların yardımıyla mümkün olacağına kaniim. Unutmayalım ki Valery’nin *Tel Quel* ve *Melange* gibi neşredilmiş eserlerinin bazısında bile kahramanın diliyle konuştuğu parçalar, hatta şiir taslakları vardır. Bu bahsi burada kesebilmek için bu ilaveleri burada sayalım.²⁵

Tanpınar, Paul Valery’ye ilişkin üzerinde durduğumuz bu notlarında, görüldüğü gibi Deniz Mezarlığı şairinin hayatı hakkında bilgi verdikten sonra, onun mizacı ve çalışma yöntemini daha sonra da Mösyö Teste’in bir edebi metin olmakla beraber yazarı ile olan münasebetini anlatmaktadır. Mesela 297 numaralı müsveddede, Mösyö Teste’in, Edgar Allen Poe’nun “Çalınan Mektup” adlı hikâyesinin kahramanı şövalye Dupin’in hatıratı olarak planlandığını söyler. Tıpkı Paul Valery gibi Tanpınar’ın da etkilendiği on dokuzuncu asır şair ve hikâyecilerinden olan Edgar Allen Poe, yine Tanpınar’ın ifadesiyle, polis romanları ve ona bağlı fantastik edebiyata bir anane, bir mektep teşkil edecek derecede katkıda bulunan bir isimdir. Bizzat Valery bir iki yerde bu münasebetten bahsetmiştir. Tanpınar’ın müsveddede, metni temize çekerken kullanmak amacıyla, Valery’nin 1914’te, Albert Thibaudet’e²⁶ yazdığı bir mektuptan alıntı yapmak istediği anlaşılmaktadır. Çünkü sayfanın sonunda şöyle bir cümle bulunmakta; fakat alıntılanan ibare /ifade bulunmamaktadır: “1914’te Albert Thibaudet’e yazdığı mektupta şu cümleler vardır: ...”²⁷

Müsveddenin metni şu şekildedir: “M. Teste’in Edgar Allen Poe’nun meşhur kahramanı şövalye Dupin’in hatıratı olarak başladığını biliyoruz. Büyük Amerikan şairinin daha sonraları polis

²⁴ 289 numaralı müsvedde.

²⁵ A.n.m.

²⁶ Albert Thibaudet (1874-1936), meşhur Fransız edebiyat tarihçisi.

²⁷ 297 numaralı müsvedde.

romanları ve ona bağlı fantastik edebiyata bütün bir anane, mektep ve hanedan kuracak olan bu kahramanı istidlallerle iş gören büyük bir lojisyendi. Bizzat Valery bir iki yerde hikâyenin bu başlangıcını söyler. 1914'te Albert Thibaudet'ye yazdığı mektupta şu cümleler vardır:²⁸

Bu satırların devamında Tanpınar, Mösyö Teste'in ilerleyip şahsiyetini bulduktan sonra, Poe'nun kahramanı ile alakasını kestiğini söyler. Bilindiği gibi Valery bu eseri yazmaya hayatında o kadar mühim bir yer tutan Montpellier'de, 1894 senesi Ağustos'unda başlamış ve bitirmiştir. O zaman Valery'nin ağabeyi, Montpellier'de defterdar yahut mal müdürü vazifesini yapmaktadır. Dolayısıyla onun yaşadığı konak vesilesiyle Mösyö Teste'in tarihine hayali olmayan bir şahsiyetin adı da karışır: çünkü bir rivayete göre hikâyenin yazıldığı oda Auguste Comte'un içinde doğduğu odadır.

Ancak bütün mühim eserlerin tarihinde olduğu gibi Mösyö Teste'in geçmişine de birkaç isim daha karışır. Tanpınar'ın ifadesiyle “bu acayip şahsiyette bazen Stefane Mallarme'nin yumuşak, fakat mutlakçı şahsiyeti” bazen de Valery'nin yakından tanıdığı Degas görülmüştür. Paul Valery, bunlardan birincisinin doğru olmadığını söyledikten sonra, Degas ile olan münasebetini de Türkçe'ye Degas Dans Desen (Valery 2021) adıyla çevrilen Degas Danse et Dessin adlı çalışmasında bizzat söyler:

‘Ben Degas’ı tanımadan evvel onun şahsiyeti hakkında sert bir desenin nizamına irca’ edilmiş bir fikir edinmiştim. Onu bir Ispartalı, bir Stoisyen, ve sanatkâr bir Jansenist gibi düşünüyordum. Şahsiyeti hakkında edindiğim bu fikrin esas çizgisi zihnilikten gelen bir hoyratlık teşkil ediyor. Onu tanımadan biraz evvel ‘M. Teste ile Geçirdiğim Gece’yi yazmıştım.

Bu küçük hayali portre tecrübesi tahkiki dâima kabil olan sarı ve mümkün birtakım dikkatler ve münasebetlerle vücuda gelmiş olmasına rağmen, kendi kendime icat ettiğim bu bir çeşit muamma ile başkalarının da söylediği gibi az veya çok bir alakası vardı. Bu devirde zekâyı ve kendi şuurunu en büyük, hatta gayr-i insânî şekline vardırırmış bazen söylendiği gibi, varlıklar tasavvuru beni zaman zaman yakalıyordu. Müphem şeylere kıızıyordum ve hiçbir şüpheye belki de hiçbir kimsenin düşüncelerini sonuna kadar götürmemiş olmasına şaşırıyordum.²⁹

Tanpınar, Mösyö Teste, hem biraz Degas’dır hem de değildir dedikten sonra, bu kahramanın – Mösyö Teste’in- görüldüğünden daha “complete” olduğu kanaatindedir:

Genç Valery'nin ihtirası müşahhasa doğru değişirken–bu cins vaziyetlerde sık sık olduğu gibi etrafındakileri iyice yoklamıştır. Kaldı ki M. Teste bir umumileştirme arzusunun ruh ve beden buluşuydu. Bu parçanın bizim için daha mühim tarafı Valery'nin M. Teste’yi Degas’ı şahsen tanımadan evvel yazdığını söylemesidir.

Filhakika elimizdeki en son biyografi tecrübesi kızı Madam Agathe Rouart'ın Pleiade edisyonunun başındaki foto-biyografiği dahi bu eserin Montpellier'de ancak başladığını söyler.³⁰ M. Bemol en sıkı ankete benzeyen P. Valery'sinde ise eserin bitişini 1895 senesinde kabul eder. Neşri ise bilindiği gibi 1896 yılında’ın³¹ çıkardığı Le Centaure mecmuasının ikinci cildindedir. Bütün bunlar mektuplarından ve bilhassa hiç olmazsa şimdiye kadar neşredilmiş mektuplarında, neşir tarihinden evvel bu eserden hiç bahsedilmemesi M. Teste'in tarihini, tam yazılış tarihini bizim için güçleştirir. Şurası var ki bu 1894 yılının hiç olmazsa ikinci yarısında Valery kahramanı ile iyiden iyiye meşgul, hatta doludur. Mösyö Teste şüpheleri veya bilhassa inkârlarıyla kendisini zapt etmiş denecek kadar meşguldür.³²

²⁸ A.n.m.

²⁹ 297 numaralı müsvedde.

³⁰ Tanpınar'ın bahsettiği kaynak için bkz. Agathe Rouart Valery, *Paul Valery*, Gallimard, 1966, s. 42.

³¹ Bu boşlukta, Pierre Louys ismi olmalıdır. Pierre Louys (1870-1925), Fransız, yayıncı, şair ve romancı. Paul Valery'nin yakın dostlarından.

³² 297 numaralı müsvedde.

Müsveddelerin 179 numaralı nüshası, Mösyö Teste'e ilham veren ismin Edgar Allen Poe olduğunu hatırlatarak başlar. Tanpınar, Mösyö Teste'in, Poe'nun meşhur kahramanı şövalye Dupin'in Hatıratı olarak başladığını söylediikten sonra, Amerikan şairinin "daha sonraları polis romanları ve fantastik edebiyatta bütün bir an'ane ve hanedan kuracak olan bu kahramanı"nın "istidlalden istidlale yürüyerek" neticeye vardığını ifade eder: "Fakat Teste biraz ilerleyince eski hüviyetiyle alâkasını kesmiştir. Birinci defterin Pre Teste adı belki de bu istiklalin işaretidir."³³

Ancak Mösyö Teste'in neşri gecikmiş, araya Paul Valery'nin Leonardo da Vinci'nin metoduna ilişkin yine bir başka kıymetli eseri girmiştir. Bu eser Tanpınar'a göre: "Valery'nin düşüncesinin büyük eşiklerinden biri"dir.³⁴ Hem bir sanat hem de bir düşünce adamı olarak Paul Valery'nin zihnini besleyen kaynakları incelerken Tanpınar, onun resimle şiire aynı zamanda başladığını, Mösyö Teste'in kendisiyle beraber, resme olan sevgisinin ve ilgisinin de devam ettiğini ifade eder. Sonraki devirlerde, resim üzerine yazdıkları, Tanpınar'ın kelimeleriyle "asrımızın en şayan-ı dikkat" tenkit eserlerindedir. Sonradan *Degas Danse et Dessin* adıyla neşredilen yazıları, bugün yeteri kadar tanınmıyorsa, bunun sebebi biraz da günümüzde bu sanatın geçirdiği tatlı ve feyizli buhrandır diyen Ahmet Hamdi Tanpınar, Valery'nin başından beri –mesela Leonardo da Vinci- ressamları seçmiş olmasının tesadüf olmadığı kanaatindedir. Belki de Raffaello'nun kolay dehasından sonra, resmin çetin tarafını merak etmiş olabileceğini ve zaten Leonardo'nun yavaş yavaş bir feylesof, âlim, fizikçi ve nebatatçı olarak da tanınacağını ekler.³⁵

Müsveddeler arasındaki 185 numaralı sayfa Tanpınar'ın yine Paul Valery ve onun eserinin kahramanı Mösyö Teste arasındaki zihni münasebetin analizini ihtiva etmektedir. Tanpınar, ne hayatta ne sanatta Mösyö Teste benzeri "efsane"lere rastlayamayacağımızı söylerken aslında Mösyö Teste'in mitik bir figür olduğundan söz etmektedir. Paul Valery'nin kendini ömrü boyunca arayan bir şair olduğu vurgusu, kendi/kendilik/kendi olmak gibi ifadeleri eserlerinde sık sık kullanan Tanpınar'ı hatırlatır. Zaten onun Paul Valery ve Mösyö Teste ile kendi arasında bulunduğu yakınlıklar da bu ve benzeri meseleler üzerindedir. Kendi olmak meselesi nasıl ki Valery'nin, Mösyö Teste'nin fikr-i sabiti ise Tanpınar ve kahramanlarının da fikr-i sabitidir. Abdullah Efendi'nin yahut Mümtaz'ın veya "Bir Yol" adlı küçük hikâyenin kahramanının da asıl meselesi kendi olmak çabasına dairdir. Böyle bir çaba muhakkak ki ciddi bir tefekkür öte yandan kendini daima, amansız ve aralıksız izlemeyi gerektirir. İnsan kendini imkânsız bir samimiyetle tarassut altında tutmadıkça, hilelerini fark edemez. Albert Thibaudet'in edebiyat tarihinde, Valery'den söz ederken bölünmüş kişilikten ve onun sanatında, iç ve dış yüzden söz etmesi de bizi aynı tespite götürür. Thibaudet, Valery'de, tefekkür iç, şiir dış yüzeydir der. Asıl gaye vuzuh olmakla birlikte, vuzuha ulaşma çabasının geçtiği aşamalar, şiir olarak görünür.³⁶

Söz konusu müsvedde "İtiraf etmeli ki M. Teste ne hayatta, ne sanatta öyle sık sık rastlayacağımız efsanelerden değildir." cümlesiyle başlar. Mösyö Teste'le kendisini ömrü boyunca arayan şair arasında fikirleri itibarıyla birtakım yakınlıklar vardır. Tanpınar'a göre bu yakınlıkları, Mösyö Teste'i teşkil eden bölümlerde görmek mümkündür. Daha sonra Tanpınar, Mösyö Teste'ten aldığı cümlelerle, bahsini ettiği yakınlıkları dile getirir.³⁷

Aşağıdaki müsveddede (288 numaralı müsveddenin arkası) ise Tanpınar, Le Centaure mecmuasının 1896 senesinde yayınlanan ellinci nüshasına dair "Le Centaure 1896 mecmuasının ellinci nüshasında çıkıyor... (October)" şeklinde bir not düşmüştür. Muhtemelen bu not, Mösyö Teste'in ilgili derginin ellinci sayısında yayınlanmış olmasını hatırlatmak için alınmıştır. Daha sonra

³³ 179 numaralı müsvedde.

³⁴ A.n.m.

³⁵ 179 numaralı müsvedde.

³⁶ A.n.m.

³⁷ 185 numaralı müsvedde.

ise, Valery'nin kardeşine yazdığı bir mektuptan alıntılar vardır. Bu mektupta, Mösyö Teste'in, Mösyö Barres'i çok alakadar ettiğinden söz eden Valery, durumdan memnun gibi görünmektedir. Tanpınar müsveddenin devamında:

Kardeşine mektup “Mösyö Test, Barrès'i fazla alakadar etmişe benziyor. Ben bu tesirinden memnunum. Fakat sokabildiğim beş altı fikrin dışında yazılışından o kadar değilim. Aynı şekilde şematik tiyatro görüşünün de enteresan olduğunu sanıyorum. En az geliştirilen tarafı şüphesiz ki Mösyö Teste'in zekâsının incelenmesi kısmıdır. Valery'nin büründüğü halet-i rûhiyesini ilerdeki biyografileri mektuplarında alaka arayacak fikir ve bu zekânın nasıl karanlık bir dehlizden aydınlığa doğru çıktığını daha sarîh şekilde öğreneceğiz.³⁸

dedikten sonra Valery'nin mektubundan bir bölümünü Türkçe'ye çevirerek, kaydetmiştir:

Azizim o zaman ben insanlarla her türlü anlaşamamazlıktan sakınmaya dikkat eden genç ve sevimli bir adamdım, birdenbire tam aksi oldum. Heyecanlıydım ve bazı kelimelere inanıyordum. Kendimi bol bol kitaplarla ve benzerlerim arasına yaygın fikirlerle besliyordum. Bu gün bana her şeyin kendimden gelmesini istiyorum. Anlamadığım hiç bir şeyin mevcudiyetini kabul etmiyorum ve çalışma kelimesini buluş (icad) bulma kelimesiyle tercüme ediyorum. Öğrenmek okumak, herhangi bir şey üzerinde zahmet çekmek benim için artık çalışma değil. Ansiklopediler yazdığımı farz etsem yine kendimi tembel addederdim. Çünkü haddi zatında yazmak yahut kitap sayfaları çevirmek bulmak için bir vesiledir. 14 Temmuz 1894³⁹

Yukarıdaki satırlar 288 numaralı müsveddedendir. Görüldüğü gibi Tanpınar bu satırları Fransızca'dan, Valery'nin kardeşine yazdığı mektuptan çevirmiştir. Mektubun tarihi, paragrafın sonundaki “14 Temmuz 1894”tür. Aynı müsveddenin devamında ise yine Valery'nin muhtemelen 27 Ağustos tarihli mektubundan tercüme edildiği anlaşılan satırlar vardır: “27 Ağustos'da “*Discourse de la Methode*’u tekrar okudum; bu kitap bu gün yapılacak şekilde modern romandır. Dikkat edilmesi gerekir ki son zamanlardan felsefe otobiyografik kısmı attı. Hâlbuki bu tekrar ele alınmalı ve nazariyelerin tercüme-i hal’i yazılmalıdır.”⁴⁰ cümleleri Valery'ye aittir. Tanpınar kullandığı kaynağın sayfa numarasını ve bir başka mektubun tarihini de yine müsveddeye not etmiştir: “217 de November 10 tarihli mektup”. Valery'nin söz konusu mektubundan ya da mektuplarından bazı cümlelerini de Fransızca yahut Türkçe olarak kaydeden Tanpınar, mesela “je veux le maitre chez moi” ifadesinden sonra Türkçe olarak “Fikirlerimi başkalarında görür görmez onlar benim olmaktan çıkarlar demiştim. Bu hala böyledir. Ben evimin efendisi olmak isterim.” cümlesini kaydetmiştir ki bu cümle de bilindiği gibi Paul Valery'ye aittir.

Müsveddenin sonunda Tanpınar'a ait olduğu açıkça anlaşılan satırlarda ise Bursa'da Zaman şairi, mektuplardan yola çıkarak, o yıllarda -sade Mösyö Teste değil-, Valery'inin üslup ve dil kritiklerini hususi ve ciddi yapan, kıyaslarıyla şaşırtan tenkitleri ve nihayet yavaş yavaş şiirinin esas olan büyük temalara hazırlanmakta olduğunu söyler.⁴¹

Ahmet Hamdi Tanpınar'dan kalan müsveddeler arasında, Paul Valery hakkında, muhtemelen verdiği bir konferansın notları da bulunmaktadır. Başta “Paul Valery” başlıklı 295 numaralı müsvedde olmak üzere, sonraki müsveddeler birbirinin devamı gibi görünmektedir:

Paul Valery

Paul Valery için çok şey yazılmış ve çok şey söylenmiştir. Daha da yazılacak söylenecektir. Şiirde ve düşüncede bu tabula rasa adamı, inkârdan ve şüpheden giderek bütün bir sistem ve güzellik âlemi kuran zekâ dokunduğu her şeyle de ister istemez bir nirengi noktası olmuştur. Daha

³⁸ 288 numaralı müsvedde.

³⁹ A.n.m.

⁴⁰ A.n.m.

⁴¹ A.n.m.

uzun bir müddet kara veya deniz, eski yolculuklarda olduğu gibi hiç olmazsa bu kutup yıldızına göre vaziyet alınacak, yol tayin edilecektir. Bu itibarla bu küçük konferansta bu çetrefil vuzuhu tamamıyla anlatacağımı ümit ediyorsanız sükût-i hayale uğrarsınız. Hatta size bilmediğiniz şeyler söyleyeceğimi de pek sanmıyorum. Hiç olmazsa kendim söyleyeceğim şeylerin ilk defa söylenmiş olacağına kani değilim. Valery kadar asrımızın meselesi olmuş insan azdır. Bu itibarla bütün üniversiteler sanat adamları, sanat etiğinde şüphe veya imanlarını sağlamlaştırmak isteyenlerin çoğu hemen hepsi onunla meşgul oldular. Onun hakkında bilerek veya bilmeyerek başkalarının fikirlerine çarpmadan onları tekrarlamadan, başkalarının görüş zaviyelerini benimsemeden hatta sitem ettikleri cümleleri sitem etmeden konuşmanın güçlüğünden bahsediyorum.⁴²

diyen Tanpınar, fakat bütün bunları bırakıp başka şeylerden söz etmeye de gönlünün razı olmadığını ilave eder. Paul Valery için “her türlü metodun göz hapsinde yaşadığı” cümlesini kullanan *Huzur* yazarı, Valery’nin “hala da çok sarp bir kale gibi çeşitli muhasaraların altında” olduğu düşüncesindedir. Kendisinin, Paul Valery’nin şiiri ile hangi sene karşılaştığı bilgisini de içeren aşağıdaki satırlarda, onun şiirinden ne kadar etkilendiği de görülebilir:

Bunu ihtizar için söylemiyorum. Bir vakıyı naklediyorum. Valery’yi 1924 senelerinde birkaç şiiriyle tanıdım. Ve bu şiirleri okuduğum zaman daha evvel bir zamanlar elden düşmüş antolojisinde o kadar güzel gençlik şiirlerine tesadüf ettiğimi hatırlamadığıma şaşardım. Valery’nin bende ilk uyandırdığı şey kendi dikkatimden şüphe oldu. Filhakika o devirlerde ben pek gençtim ve Fransız şiiriyle temasım yettiğim devrin zevklerini tabiatıyla pek aşamıyordu.

Olssa olsa bazı kolaylıkların kaynaklarına suyun o kadar serin geçtiği yeraltının ve kaynakıldığı yerin hususiyetiyle zengin ve dolu olduğu daha sarp tepelere çıkabiliyordum. Memleketimizde sembolizmin ve Yahya Kemal’in getirdiği bazı parnas ve neo-klasizmin modaları hâkimdi. Fakat asıl dil Haşim’in getirdiği ve Yahya Kemal’in o kadar dikkatle tasfiye ettiği sembolist şiirin diliydi.⁴³

Müsveddelerin 293 numaralı nüshasında, Valery’nin daha evvel de sözü edilen Leonardo da Vinci’nin metodu hakkındaki çalışması ile Mösyö Teste arasındaki münasebetten söz eden Tanpınar, bu münasebetin “kardeşlik” derecesinde olduğunu söyler. Belki de Mösyö Teste’in ilhamı, söz konusu çalışma ile gelmiştir. Tanpınar’a göre, Mösyö Teste, kendisinden hem biraz sonra, hem de çok evvel gelen diğer dehalı kardeşi Leonardo ile beraber, Valery’deki ihtirasların, şüphelerin ve diğer meselelerin derinleşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Valery, bir edebiyatçı, bir şair olduğuna ve öyle kaldığına göre Mösyö Teste, tesadüfi eser vermeyi reddetmenin; hatta böyle bir durumu ikinci, üçüncü derecede bir iş olarak görüp, kendi meseleleri üzerine kapanışın eseridir:

Filhakika Valery gerek La Jaune Parque’in gerek onu takip eden *Charmes*lerin, Türkçede lezzetleri ve büyüleri diyelim, şairi olarak tanındığı zaman bile şiiri ikinci derecede bir mesele addetmiş, hatta bununla da kalmayarak bütün Avrupa’yı ve sanat dünyasını o kadar eşsiz ve hayranlığa gark eden bu eserleri sadece bu şüphelerin ve ihtirasların dil ve şiir sahalarında tatbiki bir tecrübesi addetmiştir. Valery’de şair daima devam etmiştir. Fakat daima öbürünün düşünce ve dikkat adamının emrinde olarak. İlham demesek bile kompozisyona kendini en fazla verdiği zamanlarda bile bütün ömrü umumiye aramakla geçen adam daima ön safta idi ve şairi idare ediyordu. Valery’nin estetiği düşüncenin ve hatta zihni faaliyetlerin her sahasında tatbiki mümkün olan bir çeşit zihni silah veya manivelanın muayyen, bir de tam bir cihaz hale gelmesidir.

Şunu da ilave edelim ki bu cihaz hiç de mesela Leonard’ın bazı yazılarından, hatta Dürer hesaplarında olduğu gibi kati reçeteler veya kanunlar halinde gelişmedi. Bu zihin hadiselerinin fatihi, düşünce denen duré’nin avcısı ve laboratuvar adamı objesini çok iyi tanıyordu. O değışenle,

⁴² 292 numaralı müsvedde.

⁴³ A.n.m.

yakalanması güç olanla meşgul olduğunu biliyordu. Ve mükemmeliyet denen şeyin ancak bir yığın dikkatler silsilesiyle, bu dikkatleri iş haline getirmekle elde edileceğini anlamıştı.

Valery M. Teste’i 1894 Ağustosunda ve Montpelliere’de muhtemel olarak Auguste Comte’un doğduğu odada başlar. İlerde göreceğimiz gibi bu sene Valery’nin düşüncesinde ve hayatında belki 1892 senesi kadar mühim senelerdir. Genç adam hakikaten varlığının ve düşüncesinin bütün ağırlığı altındadır. Oldukça uzun bir Londra seyahati kafası bir yığın ret ve inkârla düşünce ile dönmüştür. Bu senenin 14 Temmuzunda Andre Gide’e Paris’ten yazdığı bir mektupla On Kanununda yazdığı mektup bizim için çok kıymetli şahadetlerdir.

Denebilir ki hiç olmazsa ilk M. Teste bu iki mektubun arasındadır. Filhakika eserin Montpelliere’de bitmediği muhakkak gibidir. O kadar istifade ettiğimiz Pleiade edisyonunun başında biyografik notlarda Mösyö Teste’i yazmaya başlar, der.

Yine aynı foto-biyografinin sonunda Valery’nin 51 sene her sabah erkenden düşüncelerini kaydettiği meşhur defterlerin bu sene başladığını söyleyerek bu ilk deftere verdiği adı ve künyeyi kaydeder: Ad Gemi Defteridir. Künye Pre Teste. M.Teste’in müsveddeleri henüz neşredilmemiştir. Ve hiç bir şey bize bittiği tarihi de göstermez. Bununla beraber bu iki başlangıç ne olursa olsun Teste’in bu senenin mahsulü olduğunu yahut Valery’nin kahramanının izini yakaladığını gösterir.⁴⁴

Müsveddelerin 295 numaralı sayfası ise, yine Paul Valery’nin kızı Madam Agathe Rouart-Valery’nin yayınladığı foto-biyografiden söz eden bir cümle ile başlar. Madam Agathe Rouart-Valery’nin Pleiade yayınevinde yayımlanan eserindeki bir notta, meşhur 1891 gecesinden (4 Teşrin-i evvel gecesini) “Korkunç gece-hep yatağımın üstünde geçti. Her tarafta fırtına her şimşekte odam bir daha aydınlanıyordu. Kafamda bütün tali’imin üstünde oynuyordum. Kendimle kendimin arasındayım.” şeklinde söz edildiğini söyleyen Tanpınar, eğer bu konuda daha vazih bir şey arıyorsak, kızının notlarına itibar etmemiz gerektiği kanaatindedir. Daha sonra “Valery bu İtalya seyahatine edebiyattan vaz geçmeğe hazır gitmişti. Zekâsını duyguya fazla teslim etmeme arzusu bu fırtına gecesinde bir kat daha kuvvetlenir. Valery’nin edebiyatı bıraktığını dostlarına her vesile ile tekrar etmesine ve 1892 yılı ile 1913 yılları arasındaki sükût fasılasına rağmen bu kararın pek o kadar kat’i olmadığını da söyleyelim.”⁴⁵ diyen Tanpınar, aradan geçen yirmi sene zarfında eski şiirlerinin birçoğunu neşrettiğini ekler:

Bununla beraber daha bu 1892 yılından itibaren kendisini ilme ve bilhassa riyaziye ve fiziğe verdiği ve bütün ömrünce üzerinde duracağı büyük problemlerin içine girdiği muhakkaktır. Daha on yedi on sekiz yaşlarında iken zaman ve ölüm meselesini kendisine idfiks yapan şair hakikaten başka sanatkârlara benzemiyordu. Bu İtalyan, hakiki Rönesans adamıydı ve tıpkı onlar gibi bilhassa metodu üzerinde o kadar derin ve çetin şekilde düşündüğü ve bütün moniste dikkatlerini ve ihtiraslarını şahsi çizgilerini hiç bozmadan kendisine emanet ettiği Leonard da Vinci gibi, eseri bir dünya görüşünün, bütün bir düşünceler ve izahlar silsilesinin bir parçası hatta kat’iyetli neticesi addediyordu. Daha ileri gitmeden birçok uzun sükûtun başında genç Valery’i nasıl tasavvur ettiğimi söyleyeyim:

Dünyanın fethi için yapacağı muharebeye başlamak üzere iken birdenbire harp sanatını değiştirecek bir takım sırları merak eden, bir sürü çarpışmanın yerine mutlak şekilde kazanacağı tek meydan muharebesini kendisine te’min edecek bir stratejinin peşinde ordularını salıvererek evine kafasındaki düşüncelerle tek başına kapanan bir kumandan harp tarihinin kaydetmediği cinsten bir İskender veya Napolyon tasavvur edin... Evet 1892 senesiyle La Jeune Parque’ye başladığı 1912-14 seneleri arasında Valery’yi daima böyle düşündüm.

Fakat bu istiâreyi burada bırakalım. Benzetmede fazla ısrar etmeyelim. Bu cins benzetmeler herhangi bir meselede bize umumi fikir veyahut bir fikr-i sabiti verebilirler. Fakat bütün vaziyeti

⁴⁴ 293 numaralı müsvedde.

⁴⁵ 295 numaralı müsvedde.

sarahatiyle anlatamaz. Kaldı ki Valery şiiri bıraktığını sandığı zamanlar kendisine hakikaten başka sanatlar bulmuştu. Bu metot adamı, bu septik kâinatın bütün addettiği zihni hadiselerin mekanizmasını, tek kanununu, *aritmatika universitayı* arıyordu. Ona göre esaslı olan falan veya filan şey ve bilhassa eser değildi. İnsanın ona varmak için sarf ettiği ceht, kullandığı vasıtalar, zihnimizin kendisi, düşüncemiz ve geçtiği yoldu. Ayrıca da bir çeşit sarâhet ve vuzuhun peşinde idi. Dilden ve dolayısıyla düşüncenin kendisinden şüphe ediyor, düşünen mahlûk sıfatıyla insanı göz önünde tutuyor, şuur ve bilgi dediğimiz şeyin kendisini elinde evirip çevirmek istiyordu.”⁴⁶

Konferans için hazırlanmış notlardan olan 1501 numaralı müsvedde ise diğerlerine nazaran daha kısadır ve Tanpınar konferans için Paul Valery mevzuunu seçerken kendisini dar bir boğazda hapsedeceğini düşünmediğini söyledikten sonra şöyle devam eder:

Valery benim için çok sevdiğim şair, beğendiğim sanat teorikisi felsefeyi inkâr eden bir çeşit feylesoftu. Otuz-otuz iki seneden beri bana o kadar hayranlıklar aşıl原因an çok geniş bir eserle ve çok orijinal bir tecrübe ile baş başa kalacağımı sanmışım. Filhakika Mösyö Teste’i ve Paul Valery’yi düşünürken yalnız bu kitabı ve Valery’nin eserini düşünüyordum. Asrın bu büyük zekâsını tenkidin nasıl muhasara ettiğini nasıl elediğini düşünmemiştim. Valery için yazılanları bir kalemde unutmuşum.⁴⁷

Bu satırların arkasından 1502 numaralı müsvedde ile, Valery için yazılan ve söylenenler hakkında cümleler kaydeden Tanpınar, daha çok Paul Valery’nin kurmak istediği düşünme ve sanat sisteminden söz eder:

Paul Valery için çok şey yazıldı ve çok şey söylendi. Daha da yazılacak, söylenecektir. Şiirde ve düşünce aleminde etrafını iyiden iyiye temizlemeden nefes alamayan, en basit bedahetlerde bile inkâr ve şüpheden giden ve bu suretle bütün bir sistem ve güzellik alemi kuran bu zekâ dokunduğu her meselede ister istemez bir nirengi noktası olmuştur. Uzun bir müddet şiir ve sanat meselelerinde, şiir ve sanat psikolojisinde, hatta saf düşüncede, kara veya denizde, eski yolculuklarda olduğu [*gibi*] biraz da bu kutup yıldızına göre vaziyet alınacaktır. Valery kendisini kabul etmeyenler için dahi mevcut olan insanlardandır. Bu itibarla bu küçük konuşmada size bu berraklığı ile çetrefil adamı tam olarak anlatacağımı ümit etmemenizi baştan rica edeceğim. Hatta size pek bilmediğiniz şeyleri de söyleyebileceğimi sanmıyorum.

Hiç olmazsa kendim söyleyeceğim şeylerin ilk defa söylenmiş şeyler olacağına kani değilim. Tekrar edeyim bu şair kadar asrının meseleleri arasına girmiş insan azdır. Bu itibarla sanat meselelerinde, sanat etiğinde şüphe ve imanlarını [*sağlamlaştırmak*] isteyenlerin hemen hepsi onunla bir kere olsun meşgul oldular. Tek bir zaviyeden görülmesi imkânı olmayan bu muammayı çözmeğe çalıştılar.

Onun hakkında bilerek veya bilmeyerek başkalarının fikirlerine çarpmadan, onları tekrarlamadan, hatta başkalarının görüş zaviyesiyle kendi görüş zaviyemizi karıştırmamak hakikaten güçtür. Bu zekâ 1917’den beri, La Jeune Parque’in neşrinden beri tenkidin göz hapsindedir. Hiçbir kale onun kadar devamlı bir şekilde muhasara edilmemiştir ve onun kadar araştırmacının hücumuna maruz kalmamıştır.⁴⁸

Elimizdeki müsveddelerde bazı cümleler, tespitler tekraren zikrediliyor olsa da, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın çalışma şeklini, herhangi bir şairin ya da yazarın fikirleri ve sanatı hakkında tahlil ve tespit yaparken nelere dikkat ettiğini, onun için nelerin mühim olduğunu göstermeleri bakımından, bu tekrarlar önemlidir. Tanpınar, Fransız bir şairin sanatını ve düşünce dünyasını mevcut kaynaklar ışığında değerlendirse de zaman zaman kullandığı ifadeler, Tanpınar dilinin ve üslubunun orijinal ifadelerini içermektedir. Müsveddelerin 1510 numaralı sayfası da Tanpınar’a has tespitlerin çoğunlukta olduğu satırları içermektedir. Tanpınar 1510 numaralı müsveddede, daha evvel üzerinde

⁴⁶ A.n.m.

⁴⁷ 1501 numaralı müsvedde.

⁴⁸ 1502 numaralı müsvedde.

durduğumuz, Paul Valery ile Mösyö Teste arasındaki benzerliklere dikkat çeken notlarında olduğu gibi yine yazar ve kahraman arasındaki yakınlıktan ve Mösyö Teste'in yazarına olan tesirinden bahsederken: "Onun için Valery Teste'i bir türlü bırakmamış, bütün ömründe beraberinde taşımış, hatta ondan en çok ayrılmak istediği zamanlar dahi çok defa ona ayrı çehreler giydirmekle kalmıştır"⁴⁹ der ve Valery'nin *Benim Faustum* (Mon Faust) adlı eserinin Mösyö Teste ile münasebetini hatırlatır. Ona göre Mon Faust, Valery dediğimiz dikkatler kainatının Mösyö Teste ile, asıl portre ile kendisini buluş noktasıdır. Paul Valery'nin gençliğinde üç idrak noktası olduğunu söyleyen Ahmet Hamdi Tanpınar bu üç idrak noktasını sıralar: "Leonard da Vinci'nin *Metot'u Dialogue de L'archite* ve *M. Teste* bunlara *Semiramiss* ve *Narcisse Parle*."⁵⁰

Müsvedde aşağıdaki cümlelerle son bulur:

Portre kurulduktan sonra yavaş yavaş kendini çizgiden yaşayacak mesafeyi, buutlarını istemiştir. Gerçeği de bu kadar canlı bir tasavvurun birkaç ipucu ile yaşamaya razı olmamasıydı? Muharririnin "Söylediklerinden ziyade sustuğu şeyler yüzünden, bir nevi hayata kavuşmuştur." anlattığı bu adam Valery'nin içinde bütün ömrü boyunca konuşmuş yahut manası daha ziyade içimizde olan remizlerle – yani adeta sükûtun serhaddinde konuşmuştur.⁵¹

Paul Valery'nin Mösyö Teste'yi yazmadan evvel böyle bir karakterin inşası hususunda çok da tecrübesiz olmadığını ifade eden bir cümle ile başlayan 2028 numaralı müsvedde, Valery'nin Leonardo'sundan söz etmekte ve iki eserin birçok bakımdan birleştiğini söylemektedir. Ancak Tanpınar'ın on dokuzuncu asrın biraz da insanın kendi aleyhine döndüğü bir asır olduğunu içeren tespiti, önceki müsveddelerde yoktur. Asrın sonunda, artık kendini acımasızca analiz eden, mükemmel insani figürü inşa etmeye çalışan bir zihin ortaya çıkar. Tanpınar bu sebeple Mösyö Teste'i, "yalanlarından, beyhudeliklerinden sıyrılmış adam bir çakıl taşı gibi serttir" diyerek takdim eder. Üzerinde durduğumuz 2028 numaralı müsveddenin arka sayfasında ise Tanpınar, Paul Valery'nin daha genç yaşta kendisini devrin edebiyat dünyasına kabul ettirdiğini ve ancak şiiri kâfi derecede güç meselelerle dolu bulmadığı için bıraktığını söyler. Bahsi geçen 2028 numaralı müsvedde ve aynı müsveddenin arka sayfası aşağıdadır:

Valery M. Teste 'i yazdığı zaman bu kahramanın izinde büsbütün tecrübesiz değildi. Daha evvel onun bir kademe berisindeki adamı sonuna kadar şahsi metodunun emrinde yaşayan bir sanatkarı Leonardo'ı yazmıştı. Söylemeğe hacet yok, Leonardo'yla Mösyö Teste'in abitionlarında birleşirler. Biri sanatkar, öbürü sadece kendisini tanımaya ve yetişmeye çalışan zekâ her ikisi de kâinatın müsavisini kendi içinde kurmaya çalışan ve bunun için bir çeşit zihni manivela arayan insanlardır.

Valery bu yazılardan birincisinde ideali olan ve belki de Mallarme'nin kendisine düşündürdüğü bir sanatkar tasvirini ele alır. Bu yüzden zaruriyetle Leonard spekülâtif kalır. Mösyö Teste ise her şeyden evvel bir hikâye yahut bir portredir. Daha iyisi bütün eskizleri ve hazırlıkları ile bir portredir, diyelim. Bütün ondokuzuncu asrın gururu biraz da insanın kendi aleyhine dönmüş görüldüğü bir portredir. Bu yalanlarından beyhudeliklerinden sıyrılmış adam bir çakıl taşı gibi serttir. Ve zekâsı Jeolojik bir varlık gibi sadece taharrilerine maruz kalmak için zamanla karşı karşıyadır. Bu iki eserden evvel de Valery'yi edebiyattan, sanattan ayıran, Valery vakasının düğüm noktası addetmekte bütün biyograf ve münektitlerinin haklı olduğu yılı⁵² krizi vardır. M. Teste şahsiyeti bir çeşit mutation'a benzer. Ve sırf bu yüzden yaşadığımız buhranın başlangıç noktalarından değilse bile ihmali imkânsız vesikalarından biridir. O zekânın muharririn tabiri veçhile, azmış şeklidir. Ondokuzuncu asrın gururu ve bu gurura cevap veren büyük şüphe bu küçük kitaptadır. Yirmi dört yaşındaki bir adamın hikâye sanatını bu kadar güç noktalara

⁴⁹ 1510 numaralı müsvedde.

⁵⁰ A.n.m.

⁵¹ A.n.m.

⁵² 1892 yılı krizi.

taşıyan bu eseri yazmasına hakikaten şaşılabilir. Valery'nin o devirden kalan eserleri, çoğunu sonradan inkâr ettiği o güzel soneler, bir kaç makalesi şüphesiz ki ihmal edilecek eserler değildir. Daha o devirde bunlar sahibini kabul ettirmekle kalmamış ona Fransız şiir dünyasının ön planında yer vermişti. Mallarme kendisine uzak vilayetinden yazan bu kibar şairi evinde hararetle kabul etmiş, Henri de Règnier gibi teessüs etmiş şöhretler onu benimsemişlerdi. Bununla beraber hiç biri hatta o çetin Leonard ekolu bile Mösyö Teste kadar şaşırtıcı değildi.⁵³

Aynı müsveddenin (2028 numaralı müsvedde) arka sayfasında ise “son asrın” şeklindeki bir ifadeden sonra aşağıdaki satırlar vardır: “Son asrın M. Teste’in fikir mahsulleri içinde çok hususi bir yeri vardır. Şiirle daha yirmi iki yaşında ve o kadar güzel şeylerle kendisini tanıttıktan sonra kâfi derecede güç ve meselelerle dolu bulmadığı için alakasını kesen bu şairin...”⁵⁴ şeklinde sona eren müsvedde tamamlanmamış bir cümle ile bitmektedir.

Bilindiği gibi Andre Gide, Paul Valery'nin yakın dostları arasındadır. Valery'nin onunla dostluğu Tanpınar'ın ifadesiyle, ölümünden sonra da devam etmiştir. Paul Valery 1945 senesinde, Andre Gide ise 1951 senesinde ölmüştür. Hayatları boyunca devam eden mektuplaşmaları onların eserlerine ilişkin birçok bilgi içermektedir. Tanpınar, Valery'ye dair nadir şeylerin çoğunlukla Andre Gide'e yazılmış mektuplarda görüldüğünden bahsederek, Mösyö Teste'i hazırlayan halet-i rûhiyeyi ve onun devamı olan bir çeşit aks-i seda mahiyetindeki bir yığın ret ve inkârın da bu mektuplarda görülebileceğini ifade eder. Mösyö Teste'in ne zaman yazılmaya başlandığı konusunda fikirler yürüten Tanpınar, Mösyö Teste'in şahsiyetinin Valery'nin Paris'ten Andre Gide'e yazdığı 14 Temmuz tarihli mektupla, yine Paris'e dönüşünden sonra yazdığı 10 Kanun-i evvel tarihli mektup arasında olabileceği kanaatindedir (Gide ve Valery 1955: 112-113; 133-135):

Yukarda bahsettiğimiz birinci defterin Gemi Defteri ve Prè Teste adları düşüncesiyle bu muhayyel şahsiyetin münasebetini, hatta ayniyeti gösterir. Bu ayniyeti Gide'e yazdığı bir kaç mektupta daha kuvvetle görmek mümkündür. Vakti bu senenin hiç olmazsa neşredilmiş mektuplarında adına rastlamamıza rağmen –ki Valery'de daima nadir şeyler *- bu mektuplarda hiç olmazsa Teste'i hazırlayan halet-i rûhiyeyi ve onun devamı olan bir çeşit aksi seda, bir yığın ret ve istiğna aşikâr şekilde şهادeti olmamasıyla dikkati çeker. Daha ileriye giderek M. Teste'in şahsiyeti Valery'nin yukardaki Gide'e Paris'ten yazdığı 14 Temmuz tarihli mektupla, yine Paris'e dönüşünden sonra 10 Kanun-i evvel'de yazdığı mektup arasında doğmuştur, diyebiliriz. (.....) Bu 1894 senesini[n] Valery'nin hayatında 1892 kadar mühim bir yeri vardır. Genç adam hakikaten varlığının ve düşüncesinin bütün ağırlığı altında gibidir. Ayrıca kısa bir İngiltere seyahati bu düşünceleri ve isyanlarını, -dallarını nadir bir ağaç gibi başka bir iklime nakletmek, başka bir toprağın hususiyetleriyle beslemek imkânını vermiştir.⁵⁵

Mösyö Teste ve Paul Valery hakkındaki bu müsveddelerin ilginç metinlerinden biri de aşağıdaki 2871 numaralı sayfadır. Tanpınar bu müsveddede Mösyö Teste'in, yazarının bütün ömrünü dolduran bir eser olduğunu söylerken, sanki söz konusu metnin parça parça yayımlanması meselesini ima etmektedir. Fakat kendisinin bu metni tercüme etme gayreti ve bu gayretin ölümüne kadar tamamlanamamış olması da, aynı cümlenin kendisi hakkında da söylenebileceğini akla getirir. Valery, bu kuvvetli portreyi bir kere kurduktan sonra bir daha bırakmamış diyen Tanpınar, nihayet ölümünden evvel tamamladığını söyler. Bilindiği gibi Mösyö Teste'in bir bölümü Valery'nin ölümünden sonra yayımlanmıştır. Tanpınar'ın ilginç tespitlerinden biri de, Valery'nin başka eserlerinde de Mösyö Teste “ağzıyla konuşan” kahramanların bulunuyor olmasıdır. Çünkü Paul Valery, Mösyö Teste'te, çok hususi bir üsluba sahiptir:

⁵³ 2028 numaralı müsvedde.

⁵⁴ 2028 numaralı müsveddenin arkası.

⁵⁵ 2069 numaralı müsvedde.

M. Teste bir muharririn bütün ömrünü dolduran eserlerdendir. Filhakika Valery bu kuvvetli portreyi bir kere kurduktan sonra ondan bir türlü vazgeçememiş evvela kitabın başında gördüğümüz sonra da mektupları ve nihayet ölümündesenelerinde dört mühim taslağı tamamlamıştır. Bunlardan başka muharririn bütün eserleri arasında adeta kilit halkası gibi duran ana fikirlerin dışında, Valery'nin diğer eserlerinde Teste'nin ağzıyla konuşan bir yığın sahife vardır. Teste'in ağzıyla konuşan diyorum, çünkü M. Teste yaşama şeklinde nasıl hususi bir metodun sahibi ise ifadede sadece kendisinin malı diyebileceğimiz çok hususi bir üsluba, adeta düşüncesinin kendisi olmaya çalışan ve bu itibarla onu olduğu gibi zihnindeki gibi belki de en ham şeklinde aksinden ibaret bir dile sahip değilse bile onun peşindedir. Fakat asıl dikkat edilecek nokta kendi tasavvurunun bir zihne bir ömür boyunca tasarruf etmesidir.

Şurasını da söyleyelim ki kendi kendisini adım başında hemen hemen her an, her vaziyet karşısında silmek suretiyle şaşırtıcı canlılığına eren bu mahlûk bir musallat fikir olmaya çok müsaitti. Metot insan, her hangi bir ihtirasın, tezatların, tali' hususiyetlerinin şahsi mahfazalarından belki de daha canlıdır. Çünkü en fazla insan olanı, düşünceyi temsil eder. Hayata ve benzerlik iddiasını taşıdıklarından ziyade, asıl kendisini doğurana, insan zihnine olan bu yakınlığı,⁵⁶

Paul Valery'nin gençlik senelerinde başlayan bazı dostlukları ömrü boyunca yahut dostları vefat edene kadar devam etmiştir. Stephan Mallarme hem ustası hem de yakın dostudur ve 1896 senesinde öldüğünde mezarı başında konuşma yapan Valery'dir. Yine 1891 senesinde tanıdığı Andre Gide ile olan münasebeti ölümüne kadar devam etmiştir. Valery'nin aynı senelerde tanıştığı ve dost kaldığı isimlerden biri de Pierre Louys'dir. Onun yayımlamakta olduğu La Conque adlı dergi, Le Canteure ile beraber Valery'nin ilk eserlerini yayınladığı dergilerdendir. Tanpınar aşağıdaki satırlarda (296 numaralı müsvedde) onun, Andre Gide ile olan dostluğunu hatırlatarak, birbirinden çok farklı sanat anlayışları olmakla beraber yine de dost kalan bu iki insanın daha yolun başında birlikteliklerinden söz eder. Paul Valery, meşhur ve mühim eserlerinden biri olan Narciss Parle'yi 1891 senesinde Louys'in La Conque adlı dergisinde neşretmiştir. Bu metnin yayını, Andre Gide'in, Andre Walter'inin yayımından bir ay sonradır. Bir konferans metninden alınmışa benzeyen bu satırlarda Tanpınar, bu kısa konuşmada bu iki sanatkarı birlikte takip etmenin imkânsızlığından söz ettikten sonra, bahsi onların dostluklarına getirir: "Fakat şurasını ehemmiyetle kaydedeyim, bu birbirlerinden çok ayrı istikametlerde yürüyen iki arkadaş, sanki zaman zaman gelecek devirler için zamanımızın hazırladığı en güzel masallardan biri olan dostluklarına rağmen aralarındaki farkı bir grafikte gibi iyice belirtmek istiyorlarmış gibi aynı senenin içinde birbirine tamamıyla zıt eserler verirler."⁵⁷

Tanpınar'ın Fransız edebiyatı tarihinin bu iki mühim ismiyle edebi münasebeti bilinmektedir. Paul Valery'nin şiirinden ve şiir hakkındaki görüşlerinden etkilenen Tanpınar, Andre Gide'in *Dar Kapı* ve *Dünya Nimetleri* başta olmak üzere hemen hemen bütün eserlerini okumuştur. Paul Valery-Andre Gide arasındaki dostluk, birçok konuda farklı düşüncelere sahip iki entelektüelin birlikteliği olması bakımından Tanpınar için ilginç olmalıdır. Müsveddenin devamında (296 numaralı müsvedde) La Fileuse adlı güzel şiirin de o senenin (1891) ürünü olduğunu söyledikten sonra, Tanpınar şiirden alınmış ifadeler kullanır:

...La Fileuse de bu senenindir. Daha doğrusu mavinin, yumuşak ve tatlının ve zaman dışının o kadar hâkim olduğu bu camcılık sanatının bu şaşırtıcı kuvvetin yer ve mahiyet değiştirmiş bu son güzel vitrayının Montpellier müzesindeki Corot'nın Yün Eğiren Kadını gibi bir hareket noktası vardır. Valery bildiği gibi sanata dair düşünce ve dikkatlerini hiç olmazsa bazılarını bu güzel geniş etütte toplayacaktır. Gide'e yazdığı bir mektupta anlattığı bu manzumenin başlangıcı olan Assise, la fileuse au bleu de la croisée mısraı ona rüyada gelmiştir. Gariptir ki ilahların verdiğini

⁵⁶ 2871 numaralı müsvedde.

⁵⁷ 296 numaralı müsvedde.

kendi düşüncesinin ve keskin tenkit fikrinin getirdikleri uğrunda daima feda ettiğini söyleyen ve her şiirini fırsat buldukça değiştiren, hatta yeniden yazan şair bu mısraa... Mimari Üzerine Paradoks adlı ilk büyük essai ve Orphée şiiri çıkacaktır.

Bu essainin bütün bir güzel sanatlar sistemi kuracak olan gelecek yazıların – daha doğrusu keskin dikkat ve düşüncelerin başlangıcı olduğunu bilmem söylemeye hacet var mı? - sanat üzerine parçaların, Eupalinos veya Mimarın, Ruh ve Raksın, Degas, Dans ve Dessin'in ve nihayet o kadar vazih surette bize naklettiği kendi şiir anlayışının başında bilhassa mimari ile musiki arasında o kuvvetli benzerliği ve münasebeti kuran ve ikisinin de ameliyelerini dünya dışında yaptığını söyleyen bu küçük yazı vardır. Orphée manzumesi bu dikkatlerin lezzet halinde mahsulüdür. Valery ilk defa bu şiirde yahut Orfea masalında kendi anladığı şekilde bir spiritüalite zekâ ve ruhun kâinat ve eşya üzerindeki fermannüma hâkimiyetini ilan edecektir.

Daha sonraların Amphitriyon'ı olayıdır.. Orphee Bu senenin mühim hadiselerinden biri sene başında ailesiyle yaptığı kısa bir Paris yolculuğunda ilerde “Dünyada en çok sevdiğim adam” diye bahsedeceği Mallarme'yi ziyaretidir. Küçük İngilizce hocasının dışında bir sanat peygamberi yahut kahramanı gibi yaşayan şairin Roma sokağındaki evine yaptığı bu ziyaretin tam hikâyesini bir gün notlarından okuyacağımızı temenni edelim. 1892'sini Le Bois Amical şiiri açar. Bu küçük manzume de gelecek Valery'i müjdeleyen mühim eserlerdendir.

Fakat bu senenin asıl mühim hadiseleri Mountpellier'de geçirdiği santimantel bir macera ile yine ailesiyle yaptığı Genova seyahatindeki Fırtına Gecesi'dir. Birincisi ona his hayatını bir nizama sokması lüzumunu hatta zaruretini telkin etmiştir. Bazı biyograf ve münekkitlerinin üzerinde o kadar durdukları Fırtına Gecesi ise kendi üzerine bütün kuvvetiyle yüklenen şaire kendisi ile gelecek zamandaki çehresi ve büyüklükle karşılaştırır. Valery'nin edebiyattan uzaklaşma ve şiiri bırakma kararı hakikaten bu geceden midir? Valery'nin sonradan o kadar ehemmiyetle üzerinde durduğu bu gece hakikatte hayatında söylendiği kadar kat'i mi olmuştur?⁵⁸

Devrin Sanat Anlayışı ve Nesli Hakkında

Paul Valery'nin doğduğu senelerde etkin olan sembolizmle münasebetini ve onu etkileyen sanatkarlardan söz eden müsveddenin numarası ise 298'dir. Bazı cümleleri, önceki notlarda da bulunmakla beraber, Tanpınar'ın birkaç tespiti sadece bu müsveddede bulunmaktadır. Tanpınar, aşağıdaki müsveddede Valery'nin Montpellier'de okuduğunu belirttikten sonra, onun üniversite yıllarının sembolist edebiyatın etkin olduğu senelere rastladığını ifade ederek, Valery'nin mükemmeli arayan dehasının ilk tecrübelerden sonra Mallarme'yi sevdiğini ve Poe'nun “yıldızı altına gir”diğini söyler:

Bilindiği gibi Baudelaire'in bütün iddialara rağmen sadece bir kardeş ruhu gibi keşfettiği ve hemen hemen bütün eserlerini Fransızcaya çevirdiği bu Amerikan şairi Wagner'le beraber on dokuzuncu asır sonu şiirine büyük ihtiraslar aşılmişti. Öbür taraftan şiiri muayyen tesirleri göz önünde tutarak yapılan az çok zihnî bir iş gibi gösteriyor ve bu tesirlerin bütün vasıtalarını kendinde toplayan dilin ve imkanlarının hakikatten hemen hemen güzel sanatların malzemesine benzer bir şekilde üstünde çok başka şekilde duruyordu.

Diğer taraftan ise ondokuzuncu asrın büyük meselesi olan metot meselesini yeni baştan ele alıyor, ilimle mistiğin birleştiği bütün bir kâinat onun aklî ve zihin sistemi[ni] kuruyordu. Valery, Mallarme'yi 18 yaşlarında Huysmans'ın bir romanından keşfetmişti.⁵⁹

Sonraki satırlarda Huysmans'ın romanıyla yeni sanatın birçok şairini tanıttığını, Heredia'nın meşhur “Ayna” parçasının kendi neslini derinden etkilediğini söyleyen Tanpınar, Mallarme'nin de Valery için, onu tanıdıktan sonra, bir çeşit kahraman olduğu kanaatindedir:

⁵⁸ A.n.m.

⁵⁹ 298 numaralı müsvedde.

Bu andan itibaren Mallarme onun için bir şairden daha fazla bir şey, bir çeşit kahraman olur. Burada bu genç lise talebesinin ustasına yazdığı ilk mektubu, Mallarme'nin ona cevabını yazık ki size tercüme edip gösteremeyeceğim. Bunlar sadece bir insanın değil bir kültürün mukadderatta rol oynayan büyük ve muzaffer anlardan birinin vesikalarıdır. (Valery bir yazısında bu cins anlardan bahseder.) Valery'nin sonradan asıl kendisinin olarak kabul ettiği hatta bir kısmını Eski Mısralar albümüne aldığı soneler ve manzumelerin büyük bir kısmı bu senelerdendir. 1890'da askerlik sıralarında kendisinden bir yaş büyük olan Pierre Louys'le tanışır ve onun vasıtasıyla da ömrünün sonuna kadar dost ve tek sırdaşı kalacağı Andre Gide'i bulur. Montpellier'den Gide'e yazdığı mektuplardan Pierre Louys'i, yeni keşfini över. Az sonra Gide, Montpellier'ye amcası Charles Gide'i görmek için gidecek ve genç şairle tanışacaktır. Montpellier Üniversitesinde okur. Valery'nin çocukluğu simbolist edebiyatın ve telakkilerin tam gelişme devrine tesadüf eder. Auguste Villiers de L'Isle Adam, Verlaine ve Mallarme sanat havasını asıl yaratanlardır. Onların etrafında bütün bir edebiyat ve sanat nesli vardır. Gücü ve en güzeli en mükemmeli arayan bu genç ister istemez bu havaya girecekti.

Nitekim biraz sonra 1889 Huysmans'ın vasıtasıyla Mallarme'nin şiir dünyasına girer.

Şüphesiz ki Valery'nin hayatının en büyük yahut ilk büyük hadisesi bu nesildir. Muhitlerinin dünyasını hepimizin içinde zaruri olarak mevcut olan ve bizi tayin eden o Güneş manzumesi merkez noktasını bulmuştur. Biraz sonra, ikinci, karşılayıcı bir kutup gibi Rimbaud gelir. Fakat şairin sonradan üzerinde o kadar dikkatle duracağı, nizamını tahlil edeceği hatta istikametini değiştireceği şiiriyle iç âlemine yanaşma tarzı birincisine bağlıdır. 1890'da Pierre Louys'le tanışır. Bu iki muharririn ikisinin de Valery'nin genç yıllarında büyük tesiri vardır.⁶⁰

Bu satırların devamında Pierre Louys'i "ürkek, umumi yalnızlıklar ve intihara benzeyen cesaretlerle dolu adam" olarak tavsif eden Tanpınar, Valery ile onun dostluğunun hep devam ettiğinden bahseder. Mallarme ile mektuplaşmaya başlaması da aynı yıldadır. Stephane Mallarme'nin "bu genç şaire gönderdiği ilk mektup"un Andre Gide'i anlatan çok mühim bir vesika olduğundan söz ettikten sonra Tanpınar, bu mektupla beraber "...ölümden öteye devam eden bir bağlılığın ve dostluğun ilk temeli atılacaktır."⁶¹ der. Zaten kısa bir süre sonra Montpellier'ye gelen Andre Gide'le tanışır. Gide'e Valery'yi aramasını ve görmesini de Pierre Louys üst üste mektuplarla tavsiye etmiştir. Tanpınar bu müsveddeyi "Bilindiği gibi bu sonuncusu Valery'nin sonuna kadar en yakın dostu kalacaktır." cümlesiyle bitirir.

Bir başka müsvedde (300 numaralı müsvedde), Valery'nin 1890 senesinde –Mayıs ayı- askere alındığından ve yine bir vesile ile Pierre Louys'le tanıştığından söz eder. Paul Valery'nin mektuplarında ve makalelerinde onun dostluklarının hikâyesini okumanın mümkün olduğundan bahseden Tanpınar: "Hakikatte bu hiç bir birine benzemeyen, eserleri ve hayatları birbirinden zıt denecek kadar ayrı iki muharririn dostluğu edebiyat tarihinde nadir görülen vakalardan biridir ve en iyi hikâyesini Gide'le Valery'nin birbirlerine ömürleri boyunca yazdıkları mektuplar verir."⁶²

Müsveddelerdeki bilgilerin yer yer tekrar olduğundan daha evvel bahsedilmişti. Bu durum, eldeki sayfaların müsvedde oluşunun muhakkak ki tabii sonucudur. Yine de birçok cümlesi tekrar olan herhangi bir müsveddedeki yeni bir cümlenin yeni bir bilgi ihtiva edebileceği ihtimali unutulmamalıdır. Numarası 301 olan müsvedde Valery'nin çocukluğunun on üç yaşına kadar Sète'te geçtiğini ifade eden bir cümleyle başlar. Sonra ailesiyle beraber Montpelliere'ye geçmiştir ki söz konusu bilgiler yukardaki müsveddelerde de verilmişti. Tanpınar, sanki Valery'ye ait biyografik bilgilerle, onun çocukluk ve gençlik senelerinde etkili olan edebiyat ve sanat akımlarını birleştirmek ister gibidir. Çünkü 1871-1881 arası yıllarda, natüralizmle parnasyenlerin ve simbolistlerin edebi telakkilerinin birbirine karıştığını belirterek, Auguste Villiers de L'Isle Adam, Verlaine, Mallarme,

⁶⁰ A.n.m.

⁶¹ A.n.m.

⁶² 300 numaralı müsvedde.

Rimbaud gibi şairlerin, Flaubert, Zola, Leconte de Lisle gibi romancıların isimlerinin onun şiire başladığı senelerde “ısrarlı ışıklar taşıyan şimşekler gibi parladığı”nı söyler. Valery, akademiye kabul nutkunda bir yığın cereyanın birbirine karıştığı bu senelerin “çok şayan-ı dikkat” bir portresini çizmiştir. Bununla beraber terazinin öbür kefesi, sembolistler tarafı ağır basmıştır. Çok erken yaşta şiir yazmaya başlayan bu genç şair, nitekim on sekiz yaşında sanatı ve şahsiyeti üzerinde asıl büyük tesiri yapacak olan Mallarme’nin şiirleriyle ve Joris-Karl Huysmans’ın romanıyla temas ettiğini ifade eden Tanpınar, Valery’nin söz konusu tesiri birkaç yazısında anlattığını da ekler. Tanpınar’ın ifadesine göre, Zola’dan çok başka türlü bir natüralist olan Huysmans, romanda devrinin yeni sanatını ve şiirini tanımak arzusuna kapılmış ve bizzat Mallarme’nin kendisine müracaat ederek şiirleri ve sanat telakkileri hakkında fikir edinmiştir. Fakat onun kitabı, -sözü edilen kitap À Rebours- sadece sembolist şairlerden ve yeni sanatkarların aldığı örnekler açısından ehemmiyetli değildir. Bütün bir güzellik anlayışıyla, hayale verdiği ehemmiyetle, muhayyile ve ihsaslar arasında kurduğu yeni münasebetler ve realitenin hemen hemen inkârıyla da yeninin kapısını açmaktadır. Tanpınar’a göre Huysmans’ın romanının kahramanı hemen hemen Baudelaire’in beytini la tout n’est qu’ordre et beauté/ Luxe, Calme et Volupté beytini hayat düsturu olarak kabul etmiş gibidir. Ancak Tanpınar, söz konusu kitap hakkında Valery’nin yazdıklarının dışında bir şey okumadığını söyleyerek bu devirlerde Zola’nın bu iki şakirdinin biraz Baudelaire’ci ve romanın kahramanının da Baudelaire’in *Kötülük Çiçekleri*’nin etkisinde/havasında olduğunu belirtir. Tanpınar, ilgili müsveddede sadece Fransız edebiyatı ve Valery’nin çevresi hakkında bilgi vermez. Kendi neslinin ve hatta kendinden evvelki nesillerin edebi terbiyesi üzerinde Huysmans’ın Valery’den romanına aldığı parçaların büyük tesiri olduğunu söyler.⁶³ Müsveddenin devamında, Heredia’nın meşhur Ayna’sının ilk gençlik yıllarından beri hala “soğuk ve muhteşem sularıyla” kendi muhayyilesinde, antolojilerin sayfalarındaki çerçevelemiş havuz gibi “parladığını” söyleyen Tanpınar, Valery’nin yukarda bahsi geçen kitapla kendi hayatında oynadığı rolü hiçbir zaman unutmadığını ve birkaç sene sonra Paris’te ilk oturduğunda onu ziyaret ettiği ve onunla dost olduğu bilgisini ekler. Paul Valery, sonraki senelerde Gide’e gönderdiği mektuplarda ihtiyar dostunun sanatını birçok defa münakaşa etmiş olmasına rağmen, onun hatırasına daima bağlı kalmıştır.

Valery’nin çevresindeki önemli isimlerin onun sanatına ve düşünce dünyasına tesiri üzerinde dikkatle duran Tanpınar, Valery’nin en büyük keşfinin Mallarme olduğu kanaatindedir: “Şüphesiz ki Valery’nin hayatının ilk büyük ve mühim hadisesi Mallarme’yi keşfi olmuştur. Estetik dünyası, inkârlarıyla bu noktadan teşkil eder.”⁶⁴ diyen Tanpınar, Valery’nin iç alemine yanaşma tarzının, sonradan nizamını o kadar dikkatle tahlil edeceği ve hatta istikametini değiştireceği dilin de ondan gelmekte olduğunu belirtir. Charles Baudelaire’in sihirbaz sanatkar olarak söz ettiği ve bir kardeş ruh olarak gördüğü, Mallarme’nin de bütün şiirlerini tercüme ettiği Amerikan şairi Edgar Allen Poe, Valery’nin diğer bir keşfidir. Poe, Valery’yi bütün ömrünce bırakmayacağı birtakım meselelerin başına getirmiştir.⁶⁵

Diğerlerine göre nispeten daha kısa olan 303 numaralı müsveddede Tanpınar, Mösyö Teste’in bölümlerinden birinin “Mösyö Teste’in Karısının Mektubu” başlığını taşıdığını hatırlatarak, bu bölümün Valery’ye ne kadar yardım ettiği son neşredilen mektuplardan daha iyi anlaşılan Madam Valery’nin, çok hususi bir vaziyette bir çeşit cosdeconcience (vicdan azabı) içinde yapılmış bir portresini verdiği düşüncesindedir. “Bir Dostun Mektubu” ise zaten dostuna selam anlamına gelmektedir.⁶⁶

⁶³ A.n.m.

⁶⁴ 301 numaralı müsvedde.

⁶⁵ A.n.m.

⁶⁶ 303 numaralı müsvedde.

Aşağıdaki müsvedde, Paul Valery'nin ustası Stephan Mallarme'nin nesri hakkındadır. Şiiri, şiir hakkındaki görüşleri ile Valery'yi derinden etkilediğini bildiğimiz Mallarme hakkındaki notlarına Tanpınar, onun nesrini överek başlar. Mallarme'nin nesri, görmesini bilen ve buna alışan insan için, bir saray hazinesi gibi gezilir diyen Tanpınar, Mallarme'nin nesrinin aynı zamanda yıldızlı bir gökyüzü gibi seyredilebileceği kanaatindedir. Bildiğimiz Tanpınar dilinin ve üslubunun içerdiği kelimelerle, "pek az nesir sentaksın ilga edildiği gibi bazı kelimelerin tek başlarında bir çoban ışığı gibi parladığı, bazılarının bir / kozmik denecek şualarla aydınlandığı, büyük mücevherler, siyah gecede yıldız toplulukları mercan adaları gibi parladığı bu nesir kadar güzeldir." der.⁶⁷ Çünkü Mallarme nesri okunmaz, bir saray hazinesi, zengin bir denizaltı gibi gezilir diyen *Beş Şehir* yazarı aşağıdaki satırlarla devam eder:

pek az dil mahsulü sentaksın kendi kendisini bize dil dediğimiz şeyin bütün hazlarıyla, lezzet halinde temas edebilmemiz için ilga ettiği bazı kelimelerin tek başlarına çoban ışıkları gibi parladığı, bazılarının adeta kozmik şualarla parladıkları, büyük mücevherler, yıldız toplulukları gibi uzandıkları veya külçelendikleri ve hepsi birden mana dediğimiz sihirli bütünü daha ziyade bir tabiat kanununa benzeyen çok başka bir nizamın içinden tabiat dışına çıkmış bir musiki, hiç bir ressamın yapmadığı, yapamayacağı şekilde abstre bir resim, gibi nadir buluşları ile Mallarme bu sihirli oyunu galiba konuşmasına geçirmenin sırrını bulmuştu.⁶⁸

Müsveddeler arasında nispeten düzenlenmiş gibi görünen 1850 numaralı sayfa, Andre Gide ile Valery'nin dostluğundan söz eden satırlarla başlar. "Kolkola girdiler" ibaresi ile başladığı için başka bir müsveddenin devamı olduğunu düşündüğümüz bu müsvedde, bu iki büyük ismin yollarının sonra ayrıldığını söyleyen bir ifade ile devam eder. Tanpınar'a göre birinin kıymetler dünyası bir anda teşekkül etmiştir. Valery, o kadar sevdiği Descartes gibi kendisini çok genç yaşta bilmiş ve kâinatının hudutlarını çizmiştir. Birçok satırı üstü çizilmek suretiyle iptal edilen 1850 numaralı müsveddenin, nispeten temizlenmiş hali aşağıdadır:

Gide ise bütün ömrünce kendisini aradı. Fakat bütün ömürlerince bu dostluk devam etti. Hatta ölüm, Valery'nin ölümü bile onları ayırmadı. Belki yalnız bu dostluğu takdis ile kaldı. Onlar ki siyah perdeye ikisinin gölgesi adeta beraberce düştü. Bununla beraber Gide için bu dostluk hiç de kolay bir şey değildi. Jurnallerin en güzel taraflarından biri de onda üslup ve sanatından başka hiç bir şey kabul etmeyen -daha doğrusu meselelerine kapalı olan Valery'den gizli şikâyetleridir. Hatta en sonuncu cildinde onun önünde nasıl kendisini sile sile yaşadığını şu satırlarla anlatır: "Onun şüphe götürmez üstünlüğünü, kamaştırıcı, tıpkı bir şaraba su katar gibi – en lezzetli bir dostlukla – şiddetini tadil ettiği – parlayışını duymak benim için büyük bir neşe oluyor. Onun yanında kendime çok az kıymet veriyorum, fakat artık bu işten ızdırap çekmemeyi öğrendim. Artık beni rahatsız etmiyor: Ben, eserimi onunkinden ayrı bir planda yaptım. Onun eserini çok iyi anlıyor ve kendi eserimin onun sistemine geçemeyecek, onun gözlerinde kıymet sahibi olamayacağını kabul edecek kadar takdir ediyorum. Haklı olan odur, ve ona karşı dostluğum, onun benim eserime ehemmiyet vermemesini tabi buluyor. Beşeri hiç bir tarafı olmayan şaşırtıcı zekâsı, kendisi için bir takım sert ve yenilmez şartları kabule mecburdur. En hayret edilecek tarafı da, bu sert nizamı hiç feda etmeden, bütün şiir kıymetini muhafaza edebilmesidir..." Yine bu satırların devamında, Andre Gide; "Fakat Valery tarafından idare edilebilse idim, yazı yazmağa cesaretim kalmazdı. Beni o kadar uzun uzun ve o kadar şiddetle rahatsız eden şey de bu oldu. Şimdi bu huzursuzluğun öbür tarafına geçtim..." demektedir.

Tanpınar bu müsveddeyi, kendisine ait olduğu anlaşılan enfes bir cümle ile bitirir: "Kırkbeş elli sene bir güneşin yanı başında, onun tarafından yanmadan, yutulmadan, onu bir an inkâr etmeden yaşamak ve sonra daima kendi olmak, sanatta ve her sahada hakiki kahramanlıktır."⁶⁹

⁶⁷ 1802 numaralı müsvedde.

⁶⁸ A.n.m.

⁶⁹ 1850 numaralı müsvedde.

Paul Valery'nin biyografisi ve sanatı hakkında notlar kaleme alan Tanpınar, muhtemelen hem neşredebileceği çalışmasında kullanmak üzere hem de Valery'yi daha iyi kavramak amacıyla bazen de Valery'nin nesirlerinden çeviriler yapar. Mesela 1059 numaralı müsveddedeki satırlar Valery'nin herhangi bir çalışmasından tercüme edilmiş gibi görünmektedir. Müsvedde, imajın inşa sürecinden geriye doğru giderek, her idrakin bir psikolojik cihazın dış hayatla birleşmesinden doğduğu hükmünü ifade eden cümlelerin devamında:

Filhakika her fikir bir musır imajdan, her imaj bir idrakten ve her idrak bir psikolojik cihazın dış hayatla birleşmesinden doğar. İmaj içte kaldığı müddetçe kendiliğinden müphem bazı hislerden başka bir şey doğurmaz: Anın lezzetlerine karışan kederler, az çok kaziyelerinden öz dereceleriyle ölçülen arzular ve sujet kendi takdirlerini az çok kontrol edebilir. Fakat dışarıya çıkınca tamamıyla, değişir adeta subjektive olur.⁷⁰ demektedir.

Tanpınar'ın evrakı arasında bir ya da iki paragraftan oluşan, yine daha evvelki müsveddelerden hatırladığımız bazı bilgileri tekrar eden nüshalar da vardır. Mesela 89, 178 ve 178 numaralı müsveddenin arka sayfası, yukarda sözünü ettiğimiz bazı bilgileri tekrar etmektedir. “Her iki kaynak da kendiliğinden bizi bir yığın mukayeselere, fundamental diyebileceğimiz karakter ve örnek tahlillerine götürebilir.” cümlesiyle başlayan 89 numaralı müsvedde ailenin İtalyan kolunun Visconti'lere bağlanmış olmasının bir “kurun-ı vusta” karışıklığı ve “rönesans vuzuh”ı olduğunu söyler. Fakat Tanpınar, bütün bu bilgilerden yola çıkılarak yapılabilecek yorumların doğru olmayacağı kanaatinde: “Bunun gibi Korsika da bize bir yığın analogie imkânı verebilir. Ve bunlar ispatı imkânsız düşüncelere, yaklaşımlara yol açar. M. Teste bu cins düşünceleri başından reddederlerdi.”⁷¹

“Valery her şeyden evvel üsluptur” cümlesiyle başlayan 178 numaralı sayfada ise, 12 Nisan 1919'da Odeon sokağında, Kitap Dostları Mağazasında Leon-Paul Fargue'ın Valery hakkında verdiği bir konferanstan söz eden Tanpınar, Farque'nin 1914'te Valery için devrinin tek şairi dediği notunu düşmüştür. Daha sonraki satırlarda Mösyö Teste'in “1919'da Gallimard'da tabı yaz sonunda” notunu düşen Valery hayranı, muhtemelen bu notları, yazmak istediği etütte kullanmayı düşünmüştür. Aynı müsveddenin arka sayfasında ise “düşünen benlik” ibaresinin altında 26 Mart 1908'de, Ravel'in Valery'ye Eldorado Grouse sonatını çaldığı, Valery'nin de onun resmini yaptığı kaydı bulunmaktadır. Devamı ise aşağıdadır: “Valery Mösyö Teste'le Geçen Gece için ‘Üzerimde kalan en büyük intibaldandır’, diyor. 1911'de Thibaudet'ye yazdığı mektupta ‘Mösyö Teste'in Mallarme ile benim isteğimle olmuş bir alakası yoktur. Bütün yazılarım gibi bir tesadüf areorestance yazısıdır. Çabukça bir araya getirilmiş notalarla hiç bir kimseye ait olmayan bu yalancı portreyi yaptım: İsterseniz Poe'nun can vermesi kâbil olan bir mahlûkun karikatürü diyebilirsiniz.’”⁷²

Paul Valery bilindiği gibi yirmili yaşlarda, ilk şiir kitabını yayımladıktan sonra edebiyatla münasebetini keser. En azından yeni şiirler yayımlamaz. Fakat Andre Gide ve Pierre Louys'e gönderdiği mektuplarda ana meselesi yine edebiyattır. Tanpınar aşağıdaki 290 numaralı müsveddede bu durumu belirttikten sonra, Valery'nin evliliği hakkında bilgi verir. Paul Valery'nin evliliğinde Stephane Mallarme etkili olmuştur. Valery, onun istediği gibi ressam Manet'nin ailesinden biri ile Jeannie Gobillard ile evlenir. O senelerde, şiir yayımlamıyor olmasına rağmen, yine de Valery'nin iştirak etmediği edebi tartışma pek azdır diyen Tanpınar, daha o zamanlar Valery'nin edebi muhitlerde sözü dinlenen biri olduğundan bahseder. Bu sakin ve zeki adam son zamanlarda riyaziye ve modern fiziğe merak sarmıştır. Valery şiirinin ve sanatının dili hakkında “O kadar kuvvetle ve güzellikle ve zarafetle hâkim olduğu ve Mallarme kanalından geçmek suretiyle de olsa nesirde ve nazımda gömlek değiştiği Fransızcanın bile üstüne büsbütün başka endişelerle eğiliyordu.

⁷⁰ 1059 numaralı müsvedde.

⁷¹ 89 numaralı müsvedde.

⁷² 178 numaralı müsveddenin arkası.

Filhakika dili bazen hatta gayr-i şahsi bir alet, bir vasıta gibi alıyor, bazen de semantikten başlayarak onda bir problemler serisi görüyordu.”⁷³ diyen Tanpınar’ın, 1893 ve 1894⁷⁴ ve onları takip eden yıllarda ısrarlı inkârlarına rağmen Valery’nin edebiyatçıları arasındaki hayatına devam ettiğini söyler. Pierre Louys ve Andre Gide ile mektuplaşır ve edebiyat bu mektuplarda yine en mühim yeri tutar. Tenkit fikrinin azamî şekilde uyandığı bu devirde Heredia ve Huysmans’la dosttur. Müsveddenin devamı ise aşağıdadır:

Nitekim biraz sonra bu sonuncusunun teşvikiyle Harbiye nezaretinde bir iş bulacaktır. Filhakika bu devirde hiç bir kazancı olmayan Valery’ye bir ara İstanbul’daki azınlık veya ecnebi mekteplerinden birinde yahut Mısır’da bir hocalık bile teklif ederler. Valery bir kaç mektubunda bu meseleyi ciddiyetle münakaşa eder. Hatta biraz mütehayyildir de. İstanbul tıpkı bir asırdan biraz fazla evvel öbür dehalı hemşerisi Bonapart gibi onu da cezbetmiş gibidir. Fakat belki de aynı tali’ meleşi onu dışarıda ekmeğini aramaktan, Abdülhamid devrinin Beyoğlu’nda yaşamaktan kurtarır. Mısır’daki teklifi ise “Mademki padişahın yanında olmayacağım, valisinin yanına hiç gitmem” diye reddeder. Hakikatte ki Paris’teki hayatını, o kadar parlak şekilde kendisini kabul ettirdiği entelektüel muhiti seviyordu.

Londra seyahatleri, edebi dostluklarıyla, Mallarme’ye karşı bütün ayrılıkların ve ayrılma iradesinin üstünden devam eden o derin bağılılığıyla musikiye ve bilhassa yeni tanıdığı Wagner’e olan düşkünlüğü ile Valery bir bakıma bu asır sonunun tam genç şairidir. Ressam Degas’ı tanıması Mallarme’nin dersi ve devrinin sayılı koleksiyoncusu Ronart’la bu aileye yakın münasebeti olan Manet’in karısı (Manet 1883’te ölmüştür) Berthe Morissa ile dost olmuştu. Stefane Mallarme, Valery’nin bu aileden bir kızla evlenmesini istiyordu. Nitekim öyle oldu.⁷⁵

Paul Valery’nin farklı kimselere gönderdiği mektuplardan da faydalanan Ahmet Hamdi Tanpınar 291 numaralı müsveddede -büyük bir kısmı Fransızca olmakla beraber- Valery’nin bir mektubundaki Mallarme’yi ne zaman tanıdığına dair bilgiyi kullanır: “Bana gelince ben Mallarme’yi şiddetle tesiri altında kaldıktan sonra ve tam edebiyatı idam ettiğim zaman tanıdım.”⁷⁶ diyen Valery, yine 1915’te bir başkasına yazdığı bir mektubunda zihni durumundan söz ederken, ihtirası hiç tanımadığını ifade eder. Tanpınar, ilgili müsveddenin sonuna “Mösyö Teste’in ikinci mektubundan” cümlesini kaydettikten sonra hemen altına: “En az tali’siz olanlar otomatize en kabiliyetli olanlardır.” cümlesini eklemiştir ki muhtemelen bu cümle de Valery’ye aittir.⁷⁷

Tanpınar’ın Valery hakkındaki müsveddelerinin arasında, ilgi çekici tespitlerinin bulunduğu 299 numaralı müsveddesi, diğerlerine nazaran nispeten daha az iptal edilmiş, ifade, ibare ve cümle ihtiva etmektedir. Söz konusu müsvedde aşağıdadır:

Fakat istiareyi burada bırakalım. Bu cins benzetmeler bize vaziyetler hakkında ancak uzak bir fikir verebilirler. Fakat biraz serahat istenince iş değişir. Hakikatte Valery şiiri bıraktığını sandığı ve söylediği bu senelerde daha mühim bir şeyin peşinde idi. Bu metot adamı, bu şüpheci, bilgi veya şuurun kendisini merak etmişti. Zihni hayat için tıpkı hendeseninkine benzeyen bedahetler, kati esaslar arıyordu. Ona göre ne sanat ne de eser mühim değildi. Mühim olan insanın kendisini silahlandırmasıydı. Zihnin sarf ettiği gayret düşünmenin mekanizması, meselelerin mümkün olan her şekilde konuşu ve onlar karşısında düşünen veya keşfeden adamın merhaleleri, onun için mühim olan bunlardı. Bütün zihni hayat, hatta alelade ittula’ ve ihsaslar bizi dikkat denen melekeye götürür. O da ister istemez şahsiyet meselesini ortaya koyar. Çünkü dikkatin sonu yoktu. Ve Genç Valery o kadar korkunç şekilde inkişaf ettirdiği, ettirmesini düşündüğü bütün zihni hayatımızı vücuda getiren bu melekeyi, daha o devirde dışarıya çevrilmiş bir cihaz olmaktan çıkarmaya insanın kendisine çevirmeye çalışıyordu. Düşüncenin yürüyüşüne dikkat, dikkatin

⁷³ 290 numaralı müsvedde.

⁷⁴ Müsveddede bu tarihler 1983 ve 1984 olarak kaydedilmiş olup sehven yazıldıkları açıktır.

⁷⁵ 290 numaralı müsvedde.

⁷⁶ 291 numaralı müsvedde.

⁷⁷ A.n.m.

kendisine dikkat ... Burada başkalarının her hareket noktası olan ve bütün aksiyonun, intuspection veya spekülânın hizalayarak ileriye fırlamasını temin eden şey, şahsiyet veya düşünce birden bire kendisinin müşahidi oluyordu. Meşhur bir yazısında Valery bunu içimde dikkat eden adama dikkat ediyorum ve daha arkada bir üçüncüsü de bu ikincisine dikkat ediyor, der. Böylece şahsiyetin birdenbire bütünlüğünü kaybediyor, garib bir izafilikte, dikkatten dikkate dağılıyordu.

Bu zihin adamı daha başından itibaren iç hayatımızı hiç olmazsa ihmal edilmeyecek tarafıyla, zekâyâ indirmiş ve onu da umumi dilin ve psikolojinin şu veya bu isim altında tanıdığı gölge aktörlerin oynadığı bir dram ve onun sahnesi haline getirmişti. Tıpkı İlahi Komedi gibi zihni komedi. Bu komedinin en mühim tarafı, belki en trajik hususiyeti onun devamı müddetince bizim her lahza teşekkül etmemizdi. Dil veya duygu veya düşünce, bu muvâzaada katılasmaya razı olmadığımız andan itibaren sadece dikkatimizle mevcuduz. Bu da insanın sonsuzluğa doğru bulunuşuydu. Bu trajediyi, ruhumuzun bu devamlı değişmesini, öbür yandan dille düşüncenin arasındaki zaruri boşluklar başka şekilde besliyordu. İç hayatımızda derine indikçe alelade şeklinde o kadar sarıh görülen şeyler birden bire değişiyor, kelimeler acayip bir kifayetsizlik ve anlatmağa çalıştıkları şeyler de bir çeşit izafilik kazanıyordu. Leonard'ın Metoduna Mukaddemede, bu M. Teste'den sonra doğmuş veya beraber doğmuş öbür M. Teste'de Valery'nin çok şayan-ı dikkat bir cümlesi vardır:

'Dram, buhran, karışıklık, hangisini isterseniz. El verir ki çok olsunlar ve birbirlerini düzeltsinler.' Bu cümlenin sarıh manası, ruhi hadiseleri tam karşılayacak kelimeleri dilde bulmak imkânsızdır. M. Teste karısıyla hemen hemen aynı tarzda, dile mihver değiştirerek konuşur; hatta aşta bile. Valery'nin hemen bütün yazılarında, dile dair bu cinsten dikkatlere ve güvensizliğe rastlarız. Sembolizme dair o güzel konferansında 'Bir kelime dibi olmayan bir uçurumdur.' der. Bir başka yazısında kapı gibi en müşahhas bir kelimenin bile söylendiği yere ve vaziyete göre nasıl mana değiştirdiğini anlatıyor. Filhakika günlük hayatımıza girmiş müşahhas şeylerin adlarından başka bir şey olmayan en umumi kelimeler dahi şahsiyetimizin ufak bir müdahalesi ile adlandırdığı şeyden ayrılabilir ve adeta bu ameliye halk dilimizde de şiir kadar sık rastlanan bir şeydir.

O halde dil dediğimiz bu muazzam klavye, insanın lügatte ve kendi hafızasındaki bu sonsuz benzeri hiç de ilk bakışta görüldüğü gibi örneğini ve yaratıcısını aşmıyor. Belki onu ancak sathi şekilden kavrayabiliyor. O halde bizim mana dediğimiz şeyle ifadesi imkânsız olan bir âlemimiz var. Genç Valery şiiri bıraktığı ve Mösyö Teste'i yazdığı senelerde bu imkânsızlığı hakikaten duymuş muydu? Burasını tasrih için bütün eserin yeni baştan elenmesi icap eder.⁷⁸

Sonuç

Paul Valery mizacı ve sanatı itibarıyla hem kendi devrinin hem de sonraki senelerin sadece fikir ve sanat hareketlerini değil aynı zamanda fikir ve sanat adamlarını da etkileyen zekâlardandır. Tefekkürü ve sanatı tecrübe etmek isteyen hemen herkes en az bir kere Paul Valery ile karşılaşmak mecburiyetindedir. Tefekküre, tecessüse ve metoda olan tutkusuyla, muğlaklık ve müphem olan mesafesiyle tam bir on dokuzuncu asır entelektüeli olan Valery, 1892 senesinde geçirdiği krizle beraber, tabiatı gereği müphem bir dil inşasını gerektiren şiiri bırakmış, derin bir vuzuh arzusuyla edebiyatı, en azından bir zaman için terketmiştir. Leonardo da Vinci'nin metoduna ilişkin çalışması, onun müphemiyete muhalefet edişindeki ısrarını gösterir. Bu rönesans dehasının sanatındaki prensipleri şaşmaz bir dikkatle kavramak isteyen Paul Valery, Mösyö Teste ile sanki kendisinin Leonardo karşısındaki modelini üretir.

Bir monografi ve biyografi yazarı olarak Tanpınar'da esas mesele daima metnin öznesi ile çevresi arasındaki münasebet ve elbette eser ve yazar arasındaki psikolojik irtibattır. Tanpınar vesikadan çok psikolojik vakalar üzerinde durur. Paul Valery de, Mösyö Teste başta olmak üzere

⁷⁸ 299 numaralı müsvedde.

hemen hemen bütün eserlerinde zihnin sırlarını ifşa peşindedir. Hem Valery, hem de Tanpınar, zihnin emrinde zekâlardandır. Her dikkatin dışarda ve içerde çalışan enstrümanları vardır. Mesele metot olduğuna göre Valery'nin de Tanpınar'ın da dikkat konusundaki önceliği içerdeki işleyişin mekanizmasını kavramaktır. Malzemenin birbirine olan mesafesi artıkça öznenin vuzuh arzusu kontrol edilemez; şair işleyişin sarahatine olan tutkuyla büyülenir. “Dikkat... Dikkate dikkat!” diyen Tanpınar, tıpkı Valery gibi baştan beri kâinatı esrarlı bir âlem olarak görmüş, dilin hakikatle arasına koyduğu mesafeyi yine dil yoluyla aşmaya çalışmıştır. Valery'nin Mösyö Teste'ini tanıdığında Tanpınar, yirmibeş yaşındadır. Daha çok Dergâh mecmuasında bulunan yayınladığı şiirler devrin edebiyat anlayışına uygun, henüz kendi dilini bulamamış şairin samimi söyleyişleridir. Biz sanat hayatı boyunca kendisini daima yeniden inşa eden asıl Tanpınar'dan, Mösyö Teste vasıtasıyla Paul Valery ile tanıştıktan sonra söz edebiliriz. Paul Valery'nin devriyle, fikir ve sanat meseleleriyle münasebeti, hatta çoğu zaman zihni dünyası bize Tanpınar'ı hatırlatır.

Paul Valery, on dokuzuncu yüzyılda, kendinden önceki nesillerin, yanılsamaya, sihire ve büyüye dayalı, kaynağı ilham olan şiir anlayışına eleştirel bir yaklaşım getirir. Mösyö Teste yazarının 1891-1892'de yaşadığı derin bunalım, onu edebiyatı “izafileştirme”ye yöneltir. Edgar Allen Poe, Charles Baudelaire ve Stephane Mallarme'den sonra, sembolist edebiyatın önemli ismi Valery, şiiri sembolizmin mistik duyarlılığından uzaklaştırıp, aklın alanına dâhil etmiştir. Sanata mutlak bir şey olarak bakmak yerine yazmayı, zihnin diğer eylemlerinden/etkinliklerinden sadece biri olarak kabul edip, yazmanın statüsünü sınırlamayı tercih eder.

Paul Valery'nin şiirin toplumsal statüsü konusundaki bu geri çekilişi yahut inkârı, en azından yirminci yüzyılın ilk yarısında, onun şiir anlayışı konusunda bir takım yanlış hükümler verilmesine yol açar. Valery'nin şiiri entelektüel bir duruş olarak nitelenirken, genellikle içsel orjinallik ve dışavurumcu erdemi dışlayan bir üslup araştırması şeklinde tanımlanmıştır. Hâlbuki Valery'nin şiirinde “akıl” ikincil bir unsur değil, kurucu bir faktördür. Le Jeune Parque şairi, yaratım sürecini uyanık bir dikkatle izlemeyi, anlamayı ve kavramayı tercih ederek, şiiri karmaşık bir kompozisyon olmaktan kurtarmak ister. Ona göre saf şiirin karakteristik niteliği, şiirin şiir olmayandan arındırılarak, kendi şiirsel özünün gücüne yükseltilmiş bir şiir olmasıdır. Dolayısıyla saf şiirin tanımına, onunla uyumlu, hatta tamamlayıcı bir öznenin sesinin telaffuzunu ekler. Şüphesiz Valery'nin söz konusu bakışı, onun sezgileri ve derin dikkatiyle teşekkül etmiş modern bir bakış açısıdır.

Paul Valery'nin büyük bir kısmı 1889 ile 1891 seneleri arasında (4-5 Ekim 1892'de Geneva Gecesi/Krizinden önce) yazılan ve 1920 tarihli Albüm des vers anaens'te gözden geçirilip bir araya getirilen şiirleri, şairin orijinal sembolist ilhamını ifşa eder. Jean-Michel Maulpoix'nın kelimeleriyle: “Bunlar çoğunlukla, bir Mallarmean büyücüsü çağrışımına dayanan şeffaf büyü'nün etkilerini arayan, temalı, efsanevi veya mitolojik değerli tablolarıdır. Yıkanan, uyuyan veya dans eden genç bir kız: bu sayfalarda karşılaştığımız şiirsel kişilik, şairin kendi hayalinin son derece feminenleşmiş enkarnasyonlarıdır” (Gifford ve Stimpson 1998: 171). Jean Michel Maulpoix'e göre, bir teslimiyet havası içindeki bu durgun şiire, tehlikeli bir fin-de-siecle zayıflığı eşlik eder. Ona göre, Valery'nin bu dönem şiirlerinde ne formların ne de duygulanımsal tözün herhangi bir gerçek enkarnasyonu görülür; Valery'de, kendi ayna oyununa tutsak bir estetizm söz konusudur (Gifford ve Stimpson 1998: 171). Paul Valery'nin asıl sesini bulduğu şiirleri, Mallarmean estetiğin prensiplerinin tesiriyle yazdığı metinleridir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, başlangıçtan itibaren Valery poetikasının peşindedir. Mösyö Teste'yi okuduktan sonra başlayan bu merak, Valery üzerinden, Mallarme, Baudelaire ve Poe'ya kadar ulaşacaktır. Tanpınar'ın şiir hakkındaki yazıları ve elbette şiirleri Valery poetikasının açık tesirindedir. Fakat Valery ile Tanpınar arasındaki asıl ilginç münasebet, Valery'nin düşünme tarzının,

eşya, olgular ve olayları kavramaya yönelik dikkatinin, aynı saf tefekkür prensipleri çerçevesinde Tanpınar'da da görülüyor olmasıdır. Bu sebeple sadece Tanpınar şiirinin değil, Tanpınar nesrinin de poetik kaynaklarını Valery'i de aramak icap eder. Paul Valery, bilinçli aklın işleyişini deneyimler. Mesela Tanpınar aforizmalarının birçoğunda Valery'nin bilinçli aklın uyanık işleyişine ilişkin deneyimlerinin tesiri fark edilir. Sonuçta Valery de Tanpınar da kendi eleştirel anlayışlarının geliştiren, bizatihi aklî işleyiş sürecini edebi metin kılan sanatçılardandır. Her ikisi de içinde yaşadıkları cemiyetin şiirsel söylem biçimlerinden farklı bir üslup geliştirmişlerdir. Tıpkı Valery gibi Tanpınar da saf düşünce ve saf sanat yolculuğunun sonunda, şair olarak kendi dinamik varlık nedenini yeniden keşfedecektir. Bu sebeple Tanpınar'ın Mösyö Teste'i Türkçe'ye çevirmek ve Paul Valery'nin hayatı ve sanatı hakkında bir etüt hazırlamak konusundaki ısrarını Zaman Kırıntıları şairinin poetik zihninin asıl münşisine bir vefa örneği ve yine Valery'den gelen kendisini analiz etme tutkusunun bir sonucu olarak görmek icap eder. Galiba Tanpınar, ne zaman Yahya Kemal yahut Paul Valery'den söz etse aslında kendisinden söz etmektedir.

Kaynaklar

- Gide, Andre ve Paul Valery (1955). *Correspondance 1890-1942, Preface Et Notes Par Robert Mallet*. Paris: Gallimard.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1930). "Paul Valery". *Görüş*, S.1, Temmuz 1930, s. 36-46.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1933). "Ahmet Haşim'e Dair". *Mülkiye Mecmuası*, S. 27, Haziran 1933, s. 18.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2014). *Tanpınar'ın Mektupları*. Haz. Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, Abdullah. (1975). *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Valery, Agathe Rouart (1966). *Paul Valery*. Paris: Gallimard.
- Valery, Paul (2013). *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler*. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Valery, Paul (2021). *Degas Dans Desen*. Çev. Orçun Türkay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.